चांदोबा

ऑगष्ट १९६९

भितरा

छत्रपूरच्या राजाला सुधीर नावाचा एक मुलगा होता. नावाच्या अगदी उलट वाघाची डरकाळी ऐकून किंवा हत्तीचे ओरडणे ऐकून तो मोठमोठ्याने रडू लागे. वाघाला पाहल्यावरच त्याला कापरे भरे. त्याचा तो भिंतरेपणा पाहून लोक म्हणत–"हा मोठा झाल्यावर राज्य काय करणार आणि शत्रूशी युद्ध तरी काय करणार?"

राजाची खुशमस्करी करणारे लोक म्हणत–"अहो, अजून पोरवय आहे. मोठा झाल्यावर साहसाची कामे करील."

सुधीर लहानाचा मोठा झाला. उंच बांधा व दिसायला राजबिंडा. त्याला पाहूनच लोक भीत. परंतु तो स्वतः भितरा होता. पण लोकांना वाटे की युवराजांना समोर उभे पाहूनच शत्रूची गाळण उडून जाईल.

एकदां काही लुटेरे लूट करीत राज्यात घुसले. नेमके त्या वेळी युवराज कोठे दिसेनात. महाराजांनी स्वतः बरोबर शिपायांना घेऊन लुटेऱ्यांना पिटाळून लावले. त्यानंतर काही वेळाने युवराज राजधानीत परत आले आणि फुशारक्या मारून सांगू लागले की शिकारीला जंगलात गेलो होतो. वाघाची शिकार करून परत येत आहे. परंतु त्या गप्पांवर कोणाचा विश्वास बसला नाही. सर्व त्याला 'भितरी भागूबाई' म्हणू लागले. राजवाड्यात त्याला मान ताठ करून चालणे अशक्य झाले.

पण तो अपमान सहन करणे सुधीरला कठीण वाटू लागले. एके दिवशी तबेल्यातून एक उत्तम घोडा घेऊन व सर्वांची नजर चुकवून तो राजधानी बाहेर निघाला. जंगलातून जात असता वाटेत त्याला जंगली जनावरांपासून आपला बचाव करीत जाण्यास जो त्रास झाला त्याचे वर्णन करणे कठीण होते.

फिरत फिरत तो अस्तगिरी नामक गावी येऊन पोचला. तो घोड्यावर बसून मुख्य रस्त्याने जात असता अस्तगिरीची राजकन्या चारुमती हिने त्याला अंतःपुराच्या खिडकीतून पाहिले आणि आपल्या सखींना म्हणाली–"हा तरुण देवलोकातून उतरून आलेला कोणी देवपुत्र दिसतो आहे. तो कोण आहे याची चवकशी करून मला सांगा." चारुमती स्वतः एक सुंदर तरुण स्त्री होती. तिने सुधीर इतक्या तरुण व सुंदर राजपुरुषाला पूर्वी कधी पाहिले नव्हते.

सखींनी चवकशी केली व परत येऊन राजकन्येला म्हणाल्या–"राजकुमारी! तो तरुण दुसरा तिसरा कोणी नसून छत्रपूरच्या महाराजांचा एकुलता एक मुलगा आहे." चारुमतीने लगेच जाऊन आपल्या वडिलांना सांगितले की त्यांनी स्वतः जाऊन आदरपूर्वक छत्रपूरच्या युवराजांना बोलावून घेऊन यावे आणि त्यांच्या आतिथ्यसत्काराची व्यवस्था करावी.

राजकन्येला छत्रपूरचा युवराज पसंत असल्याचे पण अस्तगिरीच्या महाराजांना राजकन्येच्या सखींकडून कळले. म्हणून

महाराजांनी स्वतः छत्रपूरच्या युवराजाला भेटून राजवाड्यात आणले व राजकन्येची ओळख करून दिली. सुधीर राजकन्येशी विवाहास तयार असल्याचे कळल्यावर राजाने दोघांचा विवाह करून दिला.

अस्तगिरीच्या राज्यात देखील चोर व लुटेरे लूट मार करीत. सुधीर व चारुमती दोघांच्या विवाहानंतर काही दिवसांनी राज्याच्या सरहद्दीवरच्या गांवात लुटेरे शिरले आणि जाळपोळ करून त्यांनी गांवकऱ्यांची गुरे पळवून नेली.

चारुमतीला पतीच्या शौर्यावर फार विश्वास होता. म्हणून ती म्हणाली–

"आपण जाऊन लुटेऱ्यांची खोड मोडावी व त्यांना कैद करून आणावे. आपल्या बरोबर जायला सैनिक तयार आहेत. आपणांसाठी कवच, ढाल तलवार व घोडा पण तयार आहे."

ते ऐकून सुधीरचा चेहरा पांढरा फट्ट झाला. म्हणाला–"हे सर्व करायला मी तयार नाही. मी डाकूंशी युद्ध करू म्हणतेस? मला लागले किंवा जिवाचे बरेवाईट काही झाले तर? मला मारा मारी व युद्धाची भीती वाटते."

पतीच्या तोंडचे ते शब्द ऐकून चारुमतीला आश्चर्याचा धक्का बसला. पुरुषासारखा पुरुष आणि असा कापुरुषासारखा कां बोलतो? परंतु भयामुळे त्याची बोबडी वळलेली पाहून तिला पती भितरी भागुबाई असल्याची खात्री झाली.

ती एक शब्ददेखील बोलली नाही. तिने स्वतः ते कवच धारण केले आणि तलवार व ढाल घेऊन बाहेर घोडा उभा होता त्यावर बसून निघून गेली. बाहेर सैनिक उभे होते ते तिच्या पाठीमागून निघाले. तिने लुटेऱ्यांशी युद्ध केले. कित्येक लुटेरे हताहत झाले, गुरांना सोडवून आणून ती राजधानीत परतली.

नागरिकांना वाटले की राजाच्या जावयाने आपल्या पराक्रमाने लुटेऱ्यांची खोड मोडली. म्हणून त्याचे अभिनंदन करण्यासाठी ते राजवाड्यासमोर जमले. चारुमती घोड्यावरून उतरून अंतःपुरात निघून गेली.

सुधीर आपल्या खोलीत एका कोपऱ्यात बसून होता. चारुमतीने आपल्या अंगावरचे कवच व शिरस्त्राण काढले व पतीला म्हणाली–"कृपाकरून आपण हे धारण करावे. आपले अभिनंदन करण्यासाठी नागरिक बाहेर जमले आहेत." असे सांगून तिने सुधीरच्या इच्छे विरुद्ध त्याच्या अंगात ते कवच व डोक्यावर शिरस्त्राण घातले.

सुधीरला पाहून नागरिकांनी त्याचा जयजयकार केला. राजवाड्यात देखील कोणाला सुधीर ऐवजी राजकन्येने युद्ध केले असल्याचे माहीत नव्हते. परंतु चारुमतीच्या भावांपैकी धाकट्याला ते कळले असावे. तो आपल्या मोठ्या भावाला म्हणाला–"सुधीरने लुटेऱ्यांशी युद्ध केले नाही, ताईने केले. पुन्हा युद्ध होईल तेव्हां मी म्हटले ते खरे होते की नाही हे सिद्ध करून दाखवीन." धाकटा म्हणाला.

ही गोष्ट घडली त्यानंतर थोड्याच दिवसांनी पुन्हां चोरांनी लूटमार करायला सुरवात केली. चारुमतीने पतीला चोरांचे पारिपत्य करण्यासाठी पाठविण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. परंतु तिला यश आले नाही. या खेपेसदेखील तिलाच कवच-धारण करून चोरांचे पारिपत्य करावे लागले. ती चोरांना पळवून लावून परत आली.

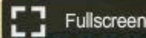
राजवाड्यात प्रवेश करते वेळी चारुमतीच्या पायाला धाकट्या भावाने खुणेसाठी एक जखम केली. ते तिला कळले देखील नाही. ती राजवाड्यात निघून

गेली. आपले कवच काढून पतीच्या हातात देऊ लागली तेव्हां पायाला लहानशी जखम झालेली दिसली. तेव्हां ती आपल्या पतीला म्हणाली–"आता तुम्हीं अशीच एक जखम पायला करून घ्यावी. नाही तर लोकांना खरी गोष्ट कळेल व आपल्या बरोबर माझी मानपण खाली होईल."

"बाप रे! रक्त नाही का येणार:" पती म्हणाला.

सुधीर नको नको म्हणत असता चारुमतीने तलवारीने पतीच्या पायाला जखम केली. तो कळवळून ओरडला. "ही लहानशी जखम झाली त्याबद्दल

घाबरण्याचे कारण नाही. ही जखम पाहून लोकांना वाटेल की आपणच चोरांना पळविले व युद्ध करीत असता हीं जखम झाली असावी. पण हे खोटे बाहेर आले तर आपला जो अपमान होईल त्याचा विचार करावा." चारुमती म्हणाली.

सुधीर मनातल्या मनांत चारुमतीला शिव्या देत कवच धारण करून नागरिकांना दर्शन देण्यासाठी बाहेर आला. लोकांनी त्याचा जयजयकार केला. त्यानंतर तो परत आपल्या खोलीत आला.

चारुमतीच्या हाती मार खाऊन गेलेले डाकू एका आठवडयातच पुन्हा चांगली तयारी करून आले.

"या खेपेस फार मोठे युद्ध होणार. आपले सैन्य घेऊन जाऊन आपण स्वत: युद्धाला गेले पाहिजे" असे चारुमती पतीला म्हणाली.

"युद्धाची गोष्ट माझ्याजवळ बोलू नकोस. त्या शिवाय काय वाटेल ते करायला मी तयार आहे. सैन्याचे नेतृत्व मीच केले पाहिजे असे कोणी सांगितले? आपल्या भावांपैकी कोणाला सेनापती करून कां पाठवूं नये? युद्धांत मला मरण यावे असे तुला वाटते आहे का?" पतीने तिला विचारले.

चारुमती थोडा वेळ विचार करून म्हणाली–"तर मग एक काम करावे. आपण कवच धारण करून बाहेर पुढे जावे व तलावाच्या काठी बागेत माझी वाट पहावी. मी दुसऱ्या वाटेने येऊन आपणाला भेटेने. मी आपले कवच धारण करून सैन्याला आदेश देईन की सैन्याने माझ्या मागून यावे."

सुधीरला तीं सूचना पसंत पडली. राजकन्या आली नाही तर बागेतच लपून बसता येईल आणि युद्धाच्या भानगडीत पडण्याची गरज राहणार नाही. राजवाड्यात राहल्याने लपून बसणेदेखील अशक्य होईल. कोणी तरी तेथे येऊन ओढून नेईल.

ठरल्या प्रमाणे सुधीर कवच धारण करून बाहेर आला. त्याच्या पाठी मागून येऊन चारुमतीने त्याला घोड्यावर बसविले आणि घोड्याच्या मागच्या पायावर जोराने चाबूक मारला. चाबूक लागताच घोडा भरधाव पळू लागला. सैन्य सुधीरच्या मागून निघाले. सुधीरला तलाव जवळ थांबण्याला किंवा बागेत लपून बसायला घोडा थांबलाच नाही. तो सरळ शत्रूसमोर येऊन धडकला.

दोघांचे भयंकर युद्ध झाले. भितरा म्हणून ओळखला जाणारा सुधीर नांवा रूपाला साजेल असाच लढला. त्याने यमराजासारखा शत्रूचा संहार केला. त्याच्या शौर्याची सैन्याने वाखाणणी केली. सुधीर विजयी होऊन परतला.

पतीचा पराक्रम पाहून व ऐकून चारुमतीचा आनंद गगनात मावेना. तिचा पती शूर आहे, फक्त त्याला शौर्य दाखविण्याचा प्रसंग आला नाही अशी तिच्या मनाची खात्री होती. त्यानंतर सुधीर अनेक युद्धात पराक्रम गाजवून वडील व सासरा दोघांच्या आदराचा पात्र झाला.

खऱ्यासारखे खोटे

एका राजाने दवंडी पिटविली की जो कोणी अगदी खऱ्यासारखे खोटे बोलेल त्याला एक सोन्याचा आंबा बक्षिस दिला जाईल.

सोन्याच्या आंब्याच्या मोहाने अनेक लोक राजवाड्यात आले. प्रत्येकाने आपापल्या रीतीने खोटे सांगितले. पण त्यापैकी राजाला एकाचे खोटे देखील पसंत पडले नाही. काही खोट्या गोष्टी खऱ्यासारख्या भासत, पण बऱ्याच गोष्टी स्पष्टपणे खोट्याच दिसत. म्हणून राजाने कोणालाच सोन्याचा आंबा दिला नाही.

एकदा एक भिकारी एक मोठे मडके राजाकडे घेऊन आला.

"तुला काय पाहिजे रे?" राजाने त्याला विचारले.

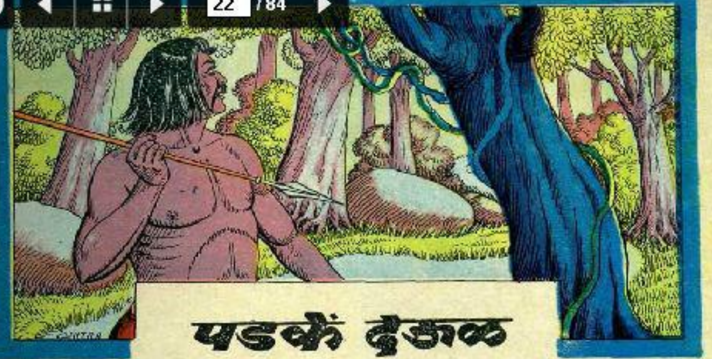
"आपल्याकडून मला हे मडके भरून सोने मिळावयाचे आहे. तेवढे देववावे." भिकारी म्हणाला.

"हे खोटे! वारे वा! माझ्याकडून तुला काही येणे नाही. खोटे, शुद्ध खोटे." राजा म्हणाला.

"खोटे? तर मग तो सोन्याचा आंबा मला देऊन टाका." भिकारी म्हणाला.

राजाने खूष होऊन त्याला सोन्याचा आंबा देऊन टाकला.

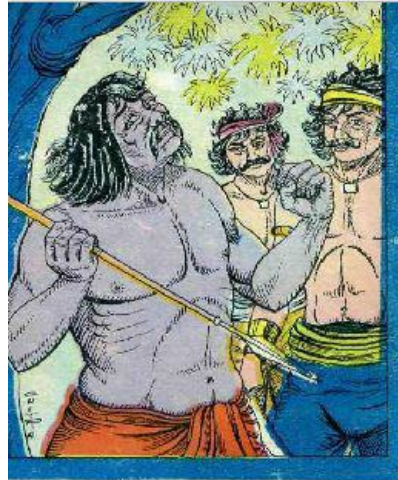
पडकें देऊळ

[१८]

[नागमल्लीला सोडवण्यासाठी ताडपत्रांचे पुडके आणून दे ही अट पडक्या देवळाच्या पुजाऱ्याने सांगितल्यावर शिवाजीने ती मान्य केली. चोरांची राहण्याची जागा कोठे आहे हे पाहून शिखीमुख परत येत असतां त्याच्या पावलांचा आवाज नागगिधाडाला ऐकू आला व तो भाला घेऊन त्याला मारण्यासाठी तयार झाला. पुढे–]

शिखीमुखला पुढे काय करावयाचे हे ठरवायला वेळ लागला नाही. नागगिधाडाच्या पाठीमागून जाऊन त्याचा कपाळमोक्ष करणे कठीण नव्हते. परंतु त्यामुळे पुजाऱ्याच्या अनुयायांना त्याचे निवासस्थान शत्रूला कळल्याचा संशय येण्याची शक्यता होती आणि तसे झाले तर पुजारी नागमल्लीला आणखी कोठे तरी घेऊन जाईल किंवा तिला ठार करून मोकळा होईल याची देखील शक्यता होती. तो धोका टाळून नागमल्लीला वाचविणे हे जास्त महत्वाचे काम होते.

असा विचार करून नागगिधाडाच्या डोळ्यात धूळ फेकून पळ काढण्यासाठी शिखीमुखने एक युक्ती केली. तो त्या झाडीतून उड्या मारीत पळून जाणाऱ्या वाघासारखा डरकाळ्या फोडीत चार रांगत निघून गेला. वाघाच्या डरकाळ्या

पायांवर ऐकून नागगिधाड जागच्या जागी थांबला. वाघाच्या भीतीने मागे सरकत त्याने तेथून पळ काढला. मनात म्हणत होता–"बरं झालं, घाई करून पुढे गेलो नाही, नाहीतर आज वाघाच्या तोंडी मोक्ष मिळाला असता.

शिखीमुखने त्या मूर्ख नागगिधाडाला अगदी सहज फसवून स्वत:चा बचाव करून घेतला. तो तसाच उड्या मारीत व डरकाळ्या फोडीत दूर निघून गेला. बाहेर वाघाचा आवाज ऐकून पुजाऱ्याने नागगिधाडाच्या मदतीला दोघां चोरांना पाठविले. ते दोघे आपापल्या तलवारी उपसून धावत नागगिधाड होता तेथे आले आणि विचारू लागले–"कोठे आहे रे वाघ? बोल लवकर, त्याला ठार करू या चल!"

नागगिधाड स्वत:ला सावरून स्वत:च्या बहादुरीच्या फुशारक्या मारीत हसत म्हणाला–"अरे! तुम्हांला काय वाटले मी वाघाला असा जिवंत सोडीन? तो माझ्यावर उडी मारणार एवढ्यात मी त्याच्या छातीत भाला भोसकला. तो दूर जाऊन पडला आणि उठून पळून गेला."

"शाबास! म्हणजे तू सुद्धा काही कमी बहाद्दर नाहीस? तर मग चल, पुजारी धनी तुझी वाट पहात आहेत. तुला एक महत्वाचे काम सांगणार आहेत." एक चोर म्हणाला.

"काय वाटेल ते काम सांगितले तरी करायला हा गडी तयार आहे. पुजारी धन्याची आज्ञा होण्याची खोटी, मी आकाशात उडायला देखील तयार आहे. मी मनुष्यांच्या जातीतले गिधाड आहे. तुला काय वाटले?" नागगिधाड फुशारक्या मारीत म्हणाला.

"अरे, आम्ही नाही का ओळखत तुला? इतर लोक तुला नुसता बडबड्या मानतात. पुजारी धन्याच्या मंत्रशक्तीची ओळख आम्हांला पटली आहे. तू त्यांचा पट्टशिष्य!" दुसरा चोर म्हणाला.

"अरे! ही काय वटवट चालविली आहे तुम्ही? त्या नागगिधाडाची मुंडी वाघाने धरली नाही, नशीब बलत्तर आहे त्याचे. खूप ताडी पिऊन आला आहे तो. त्याला त्याची वटवट बंद करायला सांगा." पुजाऱ्याने करड्या आवाजात सर्वांना गप्प केले.

नागगिधाडाच्या हातावर तुरी देऊन शिखीमुख जंगलात शिरला. मशालींचा उजेड त्याला दूरून दिसला. त्या उजेडात खोऱ्याच्या बाजूला कुंपणाच्या आत पूर्वी पाहिलेली झोपडी त्याने ओळखली आणि तेथे आपलेच लोक आहेत हे पण ओळखले. तेथे पोचल्यावर जिवाजी, लट्ठूसिंह व त्यांच्याबरोबरचे शबर व नाग भेटले. जिवाजीने पुजारी कोणत्या परिस्थितीत भेटला व कोणती अट घालून निघून गेला हे सांगितल्यावर शिखीमुखीने त्यांना नागमल्लीला ज्या जागी पुजाऱ्याने कैद करून ठेवले होते तेथे पुजारी पण असल्याचे सांगून ओरडा आरडा केल्याशिवाय गुपचुप जाऊन नागमल्लीला सोडवून पुजाऱ्याला पकडता येईल हे पण सांगितले.

परस्परांशी सल्ला करून ते निघाले. पिंपळाच्या झाडाला ताडपत्रांचे पुडके टांगून ठेवायला पुजाऱ्याने सांगून ठेवल्याचे जिवाजीने सांगितल्यावर शिखीमुखने त्या झाडाच्या जवळपास दोघां तिघां शबरांना पाहऱ्यासाठी नेमले. नंतर दहा शबरांना आणि विक्रमकेसरीला बरोबर घेऊन तो पुजाऱ्याच्या झोपडीकडे सर्वांपुढे निघून गेला. अर्ध्या तासात तो त्या जागी पोचला. झोपडीच्या समोरच्या झाडीत एक चोर पाहरा देत बसला होता. झोपडीच्या खिडकीतून मशालीचा उजेड बाहेर पडला होता.

पुजाऱ्याने प्रसंग ओळखूनच सावधगिरी-साठी या माणसाला पहाऱ्यासाठी येथे नेमले असावे हे शिखीमुखच्या लक्षात आले. तो दुष्ट धोका पाहून नागमल्लीच्या जिवाचे बरे वाईट करायला मागे पुढे पाहणार नाही. कदाचित तो तिला उचलून घेऊन जाऊन आणखी कोठे तरी ठेवील. ते काही असो, पण झोपडीत शिरले हे पाहिजेच. काय करायचे हे ठरवून त्याने विक्रमकेसरीला सांगितले. पाहरेदार मेला तर पाहिजे पण त्याचा आवाज कोणाला ऐकू येता कामा नये.

त्याने सर्वांना मागे थांबायला सांगितले व एकटा हळूहळू मांजराच्या पावलांनी पाहरेदाराच्या मागे गेला आणि भाल्याच्या मुठीने पाहरेकऱ्याच्या डोक्यात जोराने एकच वार केला. तो खाली पडताना ओरडला व त्याचे तोंड धरून ठेवणे शिखीमुखला जमले नाही.

त्या पाहरेदाराचा आवाज पुजाऱ्याला ऐकू आला. त्याने नागगिधाडाला सावध केले व म्हणाला–"अरे गिधाडा! आपण लगेच येथून पाय काढला पाहिजे. माझ्या पाठी मागून ये." असे सांगून झोपडीचे मागचे दार उघडून तो नागगिधाडाबरोबर जंगलांत निघून गेला.

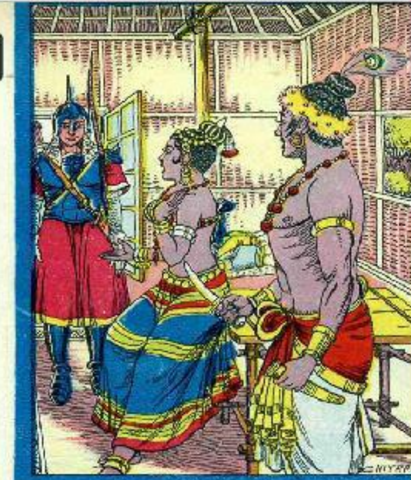
शिखीमुखला वाटले आपला बेत फसला. तरी त्याने झोपडीला घेरून उभे रहायला आपल्या अनुयायांना सांगितले. विक्रम-केसरी सर्वांना बरोबर घेऊन झोपडीला घेरून उभा राहिला. पुढच्या दाराने शिखी-मुख व मागच्या दाराने विक्रमकेसरी एकदम झोपडीत पाय टाकीत ओरडून म्हणाले–"सर्व जण हत्यारे खाली ठेवा. नाहीतर मरायला तयार व्हा."

चौकीवर नागमल्ली बसलेली होती. चकित होऊन ती दोघांकडे पाहून म्हणाली–"तुमचा बेत फसला. तो पुजारी निसटून गेला. तो नागगिधाड पण त्याच्या बरोबर पळाला. हे तिघे चोर झिंगून पडले आहेत. भूकंप झाला तरी हे उठणार नाहीत."

शिखीमुख काही बोलल्याशिवाय नाग-मल्लीचे बांधून ठेवलेले हात सोडवू लागला आणि शिखीमुखकडे वळून म्हणाला–"ह्या दोरीने त्या दुष्टाला एक न एक दिवस बांधण्याची संधी खास मिळेल. या काळोखात त्याला पकडण्याच्या प्रयत्नात वेळ घालविण्यापेक्षा प्रथम लट्ठूसिंहाच्या या पोरीला सुरक्षित त्याच्या हाती पोचती करू या. नंतर सावकाश तुझ्या आजोबांनी दिलेल्या ताडपत्रांच्या पुडक्याविषयी व या पुजाऱ्याला कसे पकडावयाचे या विषयी विचार करता येईल."

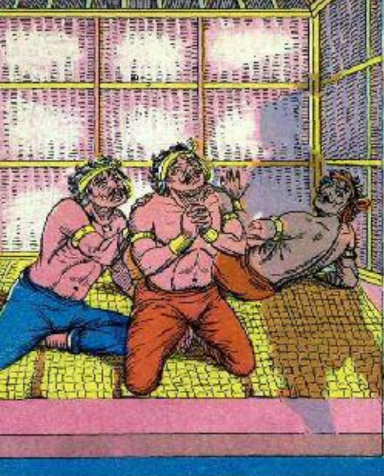
बराच वेळ एकाच जागी बसून राहिल्याने नागमल्लीला अंगातले सर्व रक्त गोठून गेल्यासारखे झाले होते. पुन्हा चौकीवर बसून ती म्हणाली–"या शबर तरुणाला तो पुजारी किती वस्ताद आहे हे कळलेले दिसत नाही. तो तुमच्या सर्वांच्या डोळ्यात धूळ फेकून ब्रह्मपुत्र नदीच्या खोऱ्यात निघून जाईल."

"तिकडे कसे जायचे, वाटा आणि मुख्य मुख्य जागा यांचा नकाशा आमच्या-जवळ आहे. तूं पहात रहा, आम्ही तिकडे

देखील त्याचा पिच्छा पुरवू. म्हणून तर त्याला जे ताडपत्रांचे पुडके हवे होते, ह्या जन्मात ते त्याच्या हाती पडणार नाही." शिखीमुख म्हणाला.

त्याच वेळी झिंगून पडलेल्या चोरांपैकी एक जांभई देत उठू लागला. शिखीमुखला पाहून तो दुसऱ्या दोघांना जागे करण्याच्या विचारात होता. पण शिखीमुखने त्या सर्वांच्या डोक्यात भाल्याच्या मुठीने एकेक टोला देत त्यांना जागे केले व म्हणाला–"उठा! तुमचा मालक पळून गेला आहे. तुम्हांला तिघांना त्या पिंपळाला टांगून ठेवणार आहे."

दोघां चोरांनी शिखीमुखला ओळखले होते. डोकी उडवीन अशी धमकी त्याने त्यांना दिली होती. तिथे शिखीमुखचे पाय धरून त्याच्या जवळ प्राणाची भिक्षा मागू लागले. म्हणाले–"प्रभो! त्या दुष्ट पुजाऱ्याने दिलेले सर्व पैसे आम्ही तुम्हांला देतो. जीवदान मागतो तुमच्या पायां-जवळ!"

"पाहू तर घा, त्याने किती पैसे तुम्हांला दिले आहेत ते!" शिखीमुखने विचारले.

चोर परस्परांकडे पाहू लागले. शिखी-मुखने ते पाहून दटावून विचारले–"तुमचा तो चवथा साथी कोठे आहे, माहिती नाही का तुम्हांला? तो तुमच्या आधी तुम्ही पाठी मागून येत आहां ही बातमी द्यायला यमराजाकडे गेला आहे. बरं, त्याचा वांटापण तुम्हीच घ्या वाटून आणि जमीन विकत घेऊन आजपासून पुढे शेती करण्याचे ठरवा. पुन्हा कोठे चोरी करतांना दिसलात तर पहा, आता मिळालेले जीवदान तेव्हां मिळणार नाही."

असे सांगून त्या चोरांचा नाद सोडून सर्व बाहेर आले. तेव्हां विक्रमकेसरी शिखीमुखला म्हणाला–"शिखी! पुजारी व चोर या सर्वांना ही झोपडीच लपायला होती. ही अशीच सोडून जाणे मला नाही पटत. पुन्हां ते या झोपडीच्या आश्रयाला राहून आपला धंदा सुरू करतील. म्हणून आपण ही झोपडी जाळून टाकू या.".

शिखीमुख होकारार्थी मान हलवून म्हणाला–"पहा, तुला तसे वाटत असेल तर! विक्रमकेसरी पुन्हा झोपडीत जाऊन मशाल घेऊन आला आणि ती झोपडी त्या मशालीने जाळून टाकली. पाहता पाहता सर्व झोपडी पेटली. शिखीमुख व त्याचे सर्व साथी हसत टाळ्यावाजवीत तेथून निघून गेले. तिथे चोर झोपडीतले आणतां आले ते त्यांचे सामान व भांडीकुंडी बाहेर घेऊन आले.

त्या खोऱ्याजवळच्या एका झोपडीनजीक शिखीमुख आपल्या अनुयायांसह जिवाजी, लट्ठूसिंह वगैरेंना येऊन भेटला. लट्ठू-सिंह्ने त्याची मुलगी जिवंत परत आल्याचे पाहून शिखीमुखची पाठ थोपटली. त्याला जो आनंद झाला तो शब्दाने वर्णन करता येणे शक्य नाही. त्याने आपल्या मुलीला जवळ ओढून प्रेमाने विचारपूस केली. म्हणाला–"मला वाटले होते तो कुत्रा तुला ब्रह्मपुत्र नदीच्या खोऱ्यात धरून घेऊन गेला असावा. माझे नशीब बलवत्तर म्हणून तू सुरक्षित आपल्या माणसात परत आलीस. त्या कुत्र्याला धरून त्याच्या अंगाच्या ठिकऱ्या कोल्ह्या कुत्र्यांना खायला घालीपर्यंत माझ्या मनाचे समाधान होणार नाही."

जिवाजी स्मित करून म्हणाला–"लट्ठू-सिंह! आपण असल्या आणाशपथा व प्रतिज्ञा करून त्या पुऱ्या करून दाखविण्याच्या वयात नाही आहो, हे विसरू नकोस. आपले उतारवय झालं आहे. शिखीमुख व विक्रमकेसरी शूरसेन देशात जाऊन विक्रमच्या वडिलांना भेटून त्यांचा मानस

काय हे विचारून घेतील. नंतर ब्रह्मपुत्र नदीच्या खोऱ्यात जातील. त्यांना वाटेत तो दुष्ट कोठे भेटला तर त्याला धरून आणून तुझ्या पायासमोर फेकतील. मग तू काय करायचे ते कर."

जिवाजी जे म्हणाला ते ऐकून सर्व हंसत आनंदाने नागवस्तीकडे निघाले. उजाड-ण्याच्या सुमारास ते वस्तीत येऊन पोचले. दोन दिवस गावांत उत्सव आणि मेजवान्या चालू होत्या. तिसऱ्या दिवशी उजाडल्यावर जिवाजी लट्ठूसिंह व त्याच्या गावकऱ्यांचा निरोप घेऊन शबरवस्तीकडे निघाला. तेव्हां नागमल्लीने शिखीमुखला एका बाजूला

झाडाआड खुणावून बोलाविले आणि म्हणाली–“ज्या दुष्ट पुजाऱ्याने माझे हात पाय बांधले होते त्याची शेंडी मला हवी आहे.”

“तो अजून याच खोऱ्यात कोठे असेल तर त्याचे डोके कापून आणून तुझ्या पायांसमोर हजर करीन. परंतु आम्हांला परत यायला किती दिवस लागतील सांगणे कठीण आहे. या अवधीत तू एकाद्या नाग तरुणाची बायको झालीस तर तो माझ्यावर भाला उगारायला मागे पुढे पाहणार नाही.” शिखीमुख खोचक शब्दात म्हणाला.

ते ऐकून नागमल्ली थोडी लाजली. त्याचबरोबर तिला, तिच्यावर शिखीमुखने जणुकाही आरोप केल्यासारखा मनस्वी रागपण आला. तरी स्त्रीसुलभ रागाने मान खाली करून कांपऱ्या आवाजात ती म्हणाली–“माझ्याकडे नागतरुणच काय दुसरा शबर युवक सुद्धा वांकड्या नजरने पाहण्याची हिंमत करील तर त्याचे डोळे निघतील.”

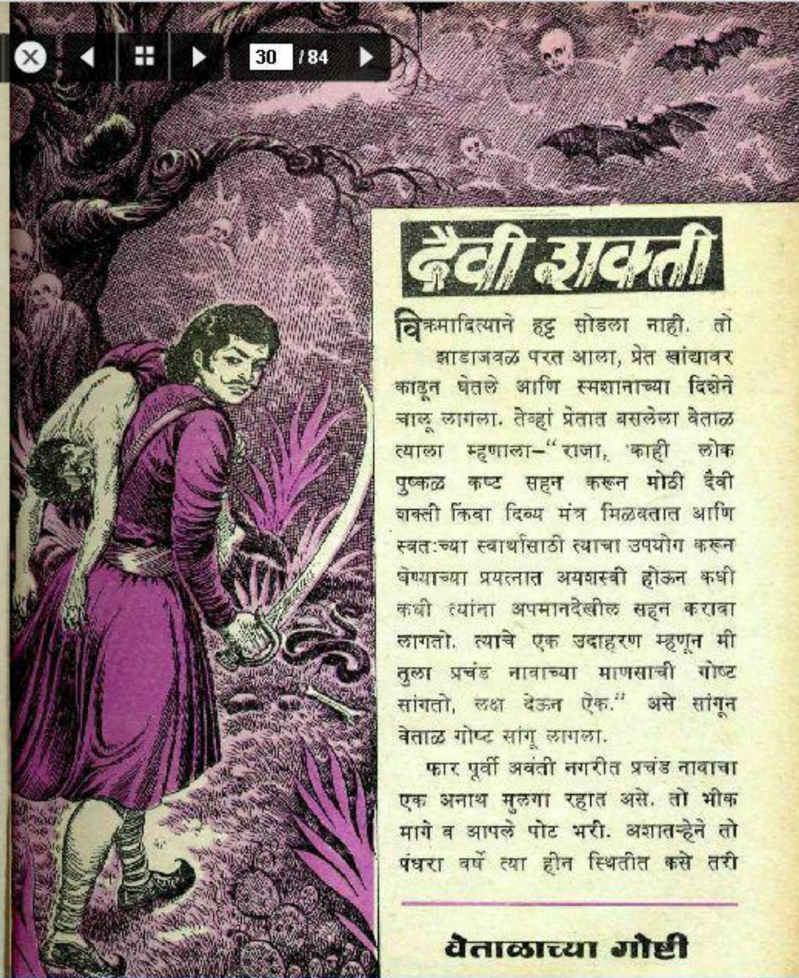
“मला, तू काय म्हणालीस, कळले नाही.” असे म्हणत त्याने नागमल्लीकडे अगदी भोळ्या नजरेने पाहिले.

नागमल्ली त्याचे काही उत्तर देणार इतक्यात जिवाजीचा आवाज ऐकू आला–“चला, सर्व तयार झालात का? निघू या. शिखी कोठे आहे?”

नागमल्ली आपल्या घरात लगेच पळून गेली. लाल कुत्रे भुंकत आपल्या मालका जवळ येऊन उड्या मारू लागले. शिखीने आपल्या इमानदार कुत्र्याच्या अंगा खांद्यावर प्रेमाने हात फिरवला आणि नागमल्ली जे म्हणाली त्याचा अर्थ काय असावा या गोष्टीचा विचार करीत आपल्या बापा-जवळ येऊन उभा राहला.

(पुढील गोष्ट पुढील अंकी)

दैवी शक्ती

विक्रमादित्याने हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ परत आला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–“राजा, ‘काही लोक पुष्कळ कष्ट सहन करून मोठी दैवी शक्ती किंवा दिव्य मंत्र मिळवतात आणि स्वतःच्या स्वार्थासाठी त्याचा उपयोग करून घेण्याच्या प्रयत्नात अयशस्वी होऊन कधी कधी त्यांना अपमानदेखील सहन करावा लागतो. त्याचे एक उदाहरण म्हणून मी तुला प्रचंड नावाच्या माणसाची गोष्ट सांगतो, लक्ष देऊन ऐक.” असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी अवंती नगरीत प्रचंड नावाचा एक अनाथ मुलगा रहात असे. तो भीक मागे व आपले पोट भरी. अशातऱ्हेने तो पंधरा वर्षे त्या हीन स्थितीत कसे तरी

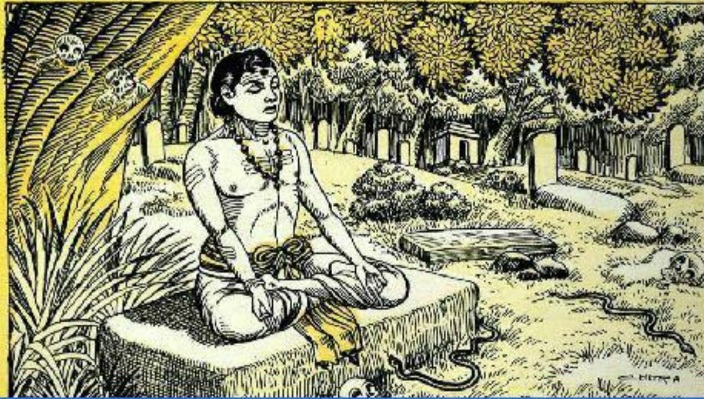
दिवस कंठीत होता. एके दिवशी अवंती नगरीत एक सिद्ध योगी आला. प्रचंडने त्याला पाहिले व त्याच्या पाठीमागून जात जात रात्री एका जंगलात गेला.

तो सिद्ध भूतपिशाच व त्यांच्या सारख्याच क्षुद्र देवादिकांची पूजा करी. प्रचंड त्या सिद्धाचा शिष्य होऊन त्याची सेवा करू लागला. त्या सिद्ध पुरुषाने प्रचंडला एक मंत्र शिकविला. त्यानंतर तो आपल्या गुरूचा निरोप घेऊन रानावनातच क्षुद्र देवादिकांची आराधना करू लागला.

क्षुद्र देवांच्या कृपेने प्रचंडाला अत्यद्भुत दैवी शक्ती प्राप्त झाली. तो कोणाचे तोंड पाही व तो मनुष्य एका महिन्याच्या आंत मरण पावणार आहे की नाही, हे बरोबर सांगे. या अद्भुत शक्तीचा चमत्कार दाखवून प्रचंड गावोगावच्या श्रीमंतांकडून जे पैसे मिळत त्यावरच आपला उदरनिर्वाह चालवू लागला. परंतु लोकांच्या मनात त्याच्याविषयी आदरभाव मुळीच नव्हता.

ही गोष्ट प्रचंड ओळखीत होता. म्हणून त्याने कोणत्या तरी राजाला आपल्या मंत्रविद्येचा चमत्कार दाखवून मोठे बक्षिस मिळविण्याचे ठरविले. नंतर लग्न करून सुखाने संसार थाटावा असा विचार करून प्रचंड अवंतीच्या राजाच्या दरबारी गेला व आपल्या मंत्रविद्येचा चमत्कार दाखविण्याची इच्छा प्रकट केली. परंतु अवंतीच्या राजाचा असल्या मंत्रविद्येवर विश्वास नव्हता. उलट अशा लोकांच्या विषयी त्याच्या मनात तिटकारा होता. प्रचंडचा दरबारात अपमान झाला. म्हणून त्याच्या मनात सुडाची भावना उद्भवली. त्याने राजाचे तोंड पाहून राजा पंचवीस दिवसात मरणार आहे हे ओळखले होते. राजाने त्याचा उचित सत्कार केला असता तर कदाचित प्रचंडने ती गोष्ट राजाला एकांतात सांगितली असती. म्हणजे मरण येण्यापूर्वी राज्यकारभाराची आवश्यक व्यवस्था राजाला करता आली असती.

अवंती नगराच्या दरबारी अपमान झाल्यामुळे प्रचंड शेजारच्या राज्यात जाऊन राहला. त्या देशाच्या राजाचे नाव सुनंद होते. प्रचंड त्याला जाऊन भेटला. सुनंद वयाने तरुण, पराक्रमी व शाहणा होता. त्याचे अवंतीच्या राजाशी हाडवैर होते. प्रचंडने त्याला आपल्या अद्भुत मंत्र-शक्तीची माहिती सांगितली. सुनंदने त्याच्या बोलण्यावर विश्वास बसल्याचे किंवा न बसल्याचे काहीच कळू दिले नाही. त्याने एकच गोष्ट प्रचंडला विचारली–

"आमच्या दरबारातल्या कोणत्या दरबाऱ्याचे आयुष्य सर्वात प्रथम संपुष्टात येणार आहे?" ते ऐकून प्रचंडने दरबारात हजर असलेल्या सर्व दरबाऱ्यांकडे व इतर शिपायांकडे एकदां पाहिले व राजाच्या कानात एक विशिष्ट शिपाई दोन दिवसात मरणार असल्याचे खुणेने सांगितले. त्या शिपायाच्या तोंडावर मृत्युकळा दिसत होती व प्रचंडने सांगितल्याप्रमाणे तो खरोखरच दुसऱ्या दिवशी हृदयविकाराने मरण पावला. तेव्हां सुनंद प्रचंडला बोलावून म्हणाला–"प्रचंड, तुझ्या शक्तिसामर्थ्यावर माझा विश्वास बसला आहे. परंतु तुझ्या त्या शक्तीचा मला किंवा माझ्या राज्याला काय उपयोग होणार?"

प्रचंड म्हणाला–"महाराज! माझ्या मंत्रशक्तीचा उपयोग आपल्याला शत्रुनाश आणि राज्यविस्तार करण्याच्या कामी हो[illegible] शकेल. आपला शत्रू अवंतीचा राजा आजपासून चोवीस दिवसात मरणार आहे. आपण बरोबर त्याच दिवशी त्याच्या राज्यावर स्वारी केलीत तर राजाच्या मृत्यूमुळे शोकसागरात बुडलेली प्रजा आपल्यासमोर युद्धाला उभी राहणार नाही आणि आपल्याला सहज ते राज्य जिंकता येईल."

प्रचंडच्या सल्ल्याप्रमाणे सुनंदने सेना सज्ज करून ठेवली आणि अवंतीचा राजा ज्या दिवशी मरणार होता त्या दिवशी स्वारी केली. युद्ध सुरू झाल्यावर थोड्या वेळाने राजा मरण पावल्याची गोष्ट प्रजेला कळली. ती बातमी कळल्यावर अवंतीच्या सैन्याने हाय खाऊन सुनंदचे वर्चस्व कबूल केले.

सुनंदने अवंतीचे राज्य आपल्या राज्याला जोडले. त्यानंतर दोन महिन्यांनी त्याने प्रचंडला बोलाविले व त्याला जितके धन हवे असेल तेवढे खजिन्यातून घेऊन राज्याबाहेर निघून जाण्यास सांगितले.

वेताळने येथवर गोष्ट सांगून विक्रमादित्याला विचारले–"राजा! सुनंदने प्रचंडला आपले राज्य सोडून जाण्यास कां सांगितले? त्याने तर सुनंदचे हितच केले नव्हते का? कदाचित आपला मरणकाळ येऊन ठेपल्यावर प्रचंड ती गोष्ट आपल्या शत्रूला जाऊन सांगेल ही भीती त्याला वाटली असावी. किंवा अशा क्षुद्रशक्तीचा उपयोग करणारा मनुष्य आपल्याला व प्रजेला केव्हा दगा देईल याची राजाला शंका वाटली असावी? या सर्व प्रश्नांची उत्तरे माहिती असून तू दिली नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

ते ऐकून विक्रमादित्य म्हणाला–"प्रचंडला राज्य सोडून जायला सांगण्याचे कारण यांपैकी एकही नव्हते. अवंती राज्य जिंकण्यासाठी जेवढ्या मदतीची सुनंदला जरूर किंवा गरज होती, तेवढी पुरी झाली होती. त्याहून जास्त मदत करण्याची शक्ती त्याच्या अंगात नव्हतीच. तो दरबारात राहला असता तर उगाच दर एक दोन दिवसांनी कोण दरबारी केव्हां मरणार हे सांगून सर्वांना घाबरवून सोडले असते. म्हणून त्याने प्रचंडला निरोप देण्याचे ठरविले. त्याने जी मदत केली होती तिच्याबद्दल त्याने आवश्यक तेवढी रक्कम बक्षिस म्हणून देण्याची व्यवस्था केली. स्वतःच्या खुशीने तो हवे तेवढे धन घेऊन गेला म्हणजे त्याचे समाधान झाले की नाही हे पाहण्याची गरज उरणार नाही हा पण हेतू होता."

अशातऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेताबरोबर नाहीसा झाला व पुन्हा झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

समस्यापूर्ती

फार पूर्वी विदर्भच्या गादीवर रघुरामराज नावाचा राजा राज्य करीत असे. नेहमी त्याच्या डोक्यात निरनिराळी कोडी किंवा समस्या घोळत. दरबारात बसल्या बसल्या त्याला एक न एक कोडे किंवा समस्या अचानक सुचे. तो ती समस्या सोडविण्यास आपल्या दरबाऱ्यांना सांगे. कोणी कोडे सोडविले नाही अगर कोड्याचे उत्तर असूच शकणार नाही असे सांगितले की राजा त्या दरबाऱ्याला शिक्षा करी.

एकदा राजाने एक विचित्र समस्या प्रस्तुत केली. म्हणाला–"नुकसान न होऊ देणारी चोरी आणि दुःखी होऊ न देणारी लबाडी कोणती?" चोरी झाली तरी नुकसान होणार नाही अशी चोरी अशक्यच. कोणी फसविले तर फसणारा दुःखी होतोच. म्हणून सर्व दरबारी विचार करू लागले की महाराजांनी ही दोन्ही कोडी निरर्थकच दिली आहेत. पण तोंड उघडून सांगण्याची हिंमत कोणीच केली नाही.

कोणी उत्तर दिले नाही हे पाहून राजाने मंत्र्याला आज्ञा केली–"मी म्हटल्या प्रमाणे चोरी आणि लबाडी कोठे तरी होतच असणार. कोठे होत आहे या गोष्टीची चवकशी करून मला एका आठवड्याच्या आत कळवावे."

सर्वांना वाटले की मंत्र्याचे मरण आता चुकत नाही. मंत्री दुसऱ्या दिवसापासून दरबारात आलाच नाही आणि नोकरां-करवी दररोज दरबारात काय काय होते; या गोष्टीची इत्थंभूत बातमी ठेवीत होता.

मंत्री दरबारातून निघाला त्याच्या ठीक तिसऱ्या दिवशी राजाची फार आवडती अशी काळी गाय आजारी पडली. पुष्कळ औषधपाणी केले तरी ती बरी झाली नाही. सर्वांना गाय मरणार असे वाटले. परंतु ती मेली नाही. व हळू हळू छान बरी झाली आणि तीन चार दिवसांनी नेहमी-सारखे दूध पण देऊ लागली.

मंत्र्याने आठव्या दिवशी दरबारात येण्यापूर्वी काय ते उत्तर योजून ठेवले होते. ठरल्या वेळी तो दरबारात आला. मंत्र्याला पाहून राजाने विचारले–"काय मग उत्तर घेऊन आलात का? नुकसान न होणारी चोरी कोणती आणि दुःख न होऊ देणारी लबाडी कोणती?"

"महाराज! ती उत्तरे द्यायला तर आलो आहे. कोणाचे नुकसान होणार नाही अशी चोरी मीच केली. आपण जीवदान देण्याचे वचन द्याल तर मी ते उत्तर सांगतो." मंत्री म्हणाला.

"बरं तर सांगा!" राजा म्हणाला.

मंत्री म्हणाला–"महाराज! मी वेष पालटून आपल्या कोड्याची उत्तरे शोधीत आठवडाभर सर्व राज्य हिंडून फिरून आलो. हिंडत असता मी महोबा नावाच्या गावी पोचलो. तेथल्या शेतकऱ्याच्या घरा-समोरच्या अंगणात एक काळी गाय दिसली. ती आजारी व रोगिष्ट होती. अगदी मरायला टेकलेली. तो शेतकरी आपल्या नोकरांना सांगत होता–"अरे ही गाय आता लवकरच मरणार. मरेपर्यंत हिला फुकटाचे खायला घालावे लागणार. मेली तर केवढा खर्च करावा लागणार. गोमाता आहे ना? अन्त्येष्टीचा खर्च किती होईल कोण जाणे?" हे सर्व ऐकून मी त्या गावात ती रात्र काढायचे ठरविले. रात्री मी ती गाय चोरून एका गाडीत घातली आणि निघून आलो. पशुवैद्य म्हणाला, मी घेऊन आलो ती गाय दम्याच्या आजाराने आजारी आहे. तिचे औषधपाणी नीट झाले तर ती बरी होईल. त्याच वेळी आपली गाय मरायला टेकली असल्याचे मी ऐकले. लगेच मी चोरून

श्री. आ. का. सावळे

आणलेली गाय आपल्या गाईच्या जागी ठेवून दिली आणि आपल्या गाईला नदी काठी टाकून आलो. ती थोड्याच वेळाने मेली. मी ठेवून गेलो होतो ती गाय आता बरी झाली आहे व दूध पण देऊ लागली आहे म्हणे. आपण वैद्यांना त्यांनी दिलेल्या औषधाबद्दल बक्षिस पण दिलेत. महोबा गावचे शेतकरी गाय चोरी गेल्याबद्दल खूष दिसले, कारण त्यांना एक पैचादेखील खर्च झाला नाही, पाहिलेत मी चोरी करून कोणाचे नुकसान केले नाही. केला तो दोघांचा फायदाच केला. आपल्याला चांगली दूध देणारी गाय मिळाली व गावकऱ्यांना गाईच्या अन्त्येष्टीसाठी एक पैचादेखील खर्च करावा लागला नाही."

दरबारी म्हणाले–"मंत्री खरोखरच हुशार आहेत. राजाने टाकलेली समस्या कशी छान सोडविली?" राजाला पण कोणत्याही प्रकारची शंका राहली नाही. त्याने खूष होऊन विचारले–"दुःखी न करणारी लबाडी तू केलीस का?"

"हो तशी लबाडी पण मी केली आहे." मंत्री म्हणाला.

"तू लबाडी केलीस? कोणाला फसविलेस? आणि त्याला दुःख वाटले नाही?" राजाने मंत्र्याला एका दमात विचारले.

मंत्री हात जोडून म्हणाला–"महाराज! मी आपणांलाच फसविले आणि आपल्याला थोडे देखील दुःख झाले नाही. मी महोब्याला गेलोच नाही. गाय आजारी पडली नाही. मी चोरी केली नाही, सर्व खोटे. परंतु हे सर्व आपणांला खरे वाटावे अशातऱ्हेने सांगून मी आपणांला फसविले. आपल्याला त्याचे दुःख तर झालेच नाही, नुकसान पण आपले काही झाले नाही.

मंत्र्याचे चातुर्य पाहून राजा व दरबारी थक्क होऊन त्याच्या तोंडाकडे पाहू लागले.

विश्वासघात

प्राचीन काळी मगध देशाच्या गादीवर राजसिंह नावाचा एक राजा राज्य करीत असे. त्याच्या कारकीर्दीत मगध राज्याच्या शेजारी कल्याणपूर नावाचे एक छोटेखानी संस्थान होते. विक्रमसिंह नावाचा राजा त्या संस्थानाचा राजा होता. ते संस्थान एक स्वतंत्र राज्य होते. मनांत आले असते तर कल्याणपूरचे संस्थान जिकून ते आपल्या राज्यात मिळवून घेणे राजसिंहाला सहजी शक्य होते. परंतु त्याच्या मनात तो विचार कधीच आला नाही. उलट त्याने विक्रमसिंहाशी मैत्री वाढविण्याचाच प्रयत्न केला. त्याचे आणखी एक कारण होते. विक्रमसिंह लहान संस्थानिक असला तरी हुशार व विश्वासपात्र होता. तो एक प्रजावत्सल राजा पण होता.

कल्याणपूरच्या हद्दीला लागून कांचनपूर नावाचे आणखी एक लहानसे संस्थान होते. पण ते मगध साम्राज्यातच होते. कांचनपूरचा राजा चंडवर्मा राजसिंहाचा एक मांडलिक राजा होता. राजसिंहाने त्याचा पराभव करून त्याला आपला एक मांडलिक करून घेतले होते. चंडवर्मा स्वभावाने दुष्ट होता. विक्रमसिंहाशी त्याची पूर्वी मैत्री होती. परंतु स्वतः मांडलिक झाल्यापासून त्याला विक्रमसिंहाच्या स्वातंत्र्याचा हेवा वाटू लागला. त्यात विक्रमसिंहाची राजसिंहाशी दिवसेदिवस वाढत चाललेली मैत्री पाहून त्याच्या चित्ताचा जळफळाट होऊ लागला.

चंडवर्माच्या मनात विचार आला की राजसिंहाने मनात आणले तर त्याला विक्रमसिंहाचे राज्य एका दिवसात जिंकता येईल आणि त्या राज्यातला राज्यकारभार राजसिंहाच्या कृपेने आपल्यालाच मिळू शकेल. हे विचार त्याच्या मनात घोळत

होते. विक्रमसिंहाचे वैभव त्याच्या डोळ्यात सलत होते. म्हणून तो एकदा राजसिंहाला एकांतात भेटून म्हणाला–"महाराज! आपण सूज्ञ आहांत, मी सांगण्याची गरज नाहीं. विक्रम दिसायला सज्जन आहे, परंतु त्याच्या मनातला हेतू दुसऱ्याला कळणे शक्य नाही. मी लहानपणापासून त्याला चांगला ओळखतो. माझ्या राज्याला लागूनच त्याचे राज्य आहे. संधी मिळायची खोटी, तो आपल्या राज्यावर स्वारी केल्याशिवाय राहणार नाही." ते सर्व शांतपणे ऐकून घेऊन राजसिंहाने फक्त थोडे स्मित केले. पण काही बोलला मात्र नाही.

असाच आणखी काही काळ लोटला. विक्रमसिंहाचा नाश कसा होईल हा एकच एक विचार चंडवर्माच्या मनात घर करून बसला होता. तो संधीची वाट पाहू लागला.

दरवर्षी विजयादशमीला राजसिंह थाटामाटाने दसऱ्याचा सण साजरा करीत असे. त्यावेळी सर्व सामंत राजांना बोलावणी जात. या वर्षी उत्सवाचे खास निमंत्रण शक्तिसिंह नांवाच्या एका योद्ध्याच्या हाती कल्याणपूरला पाठविण्यात आले. शक्तिसिंह एक स्वामिभक्त शूर व विश्वासपात्र योद्धा होता व तो महाराजांचा एक अंगरक्षक पण होता.

शक्तिसिंह कल्याणपूरच्या वाटेवर विश्रांती साठी कांचनपूरला राहला. चंडवर्माने त्याचे सर्व प्रकारे आदरातिथ्य करून त्याला खूष ठेवले. त्याच बरोबर एक दुष्ट विचार त्याच्या मनात आला. विक्रमसिंहाच्या हाती शक्तिसिंहाचा वध झाला तर राजसिंहाचा विक्रमसिंहावर कोप होईल. नंतर राजसिंह विक्रमसिंहाचा वध करून त्याचे राज्य स्वाधीन करून घेईल. आपण युक्तीने त्या राज्याची व्यवस्था पाहण्याचे काम महाराजांकडून मागून घेऊ.

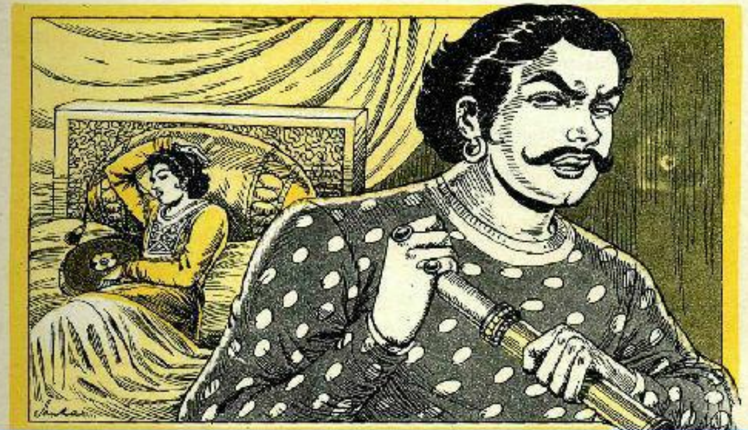
त्या दिवशी रात्री शक्तिसिंह झोपला असता त्याच्या खिशातून विक्रमसिंहाच्या नावे लिहिलेले निमंत्रण पत्र चंडवर्माने काढून घेतले व त्या जागी दुसरे पत्र ठेवून दिले. शक्तिसिंहाला ते काही कळले नाही व तो दुसऱ्या दिवशी उजाडताच कल्याणपूरला निघून गेला.

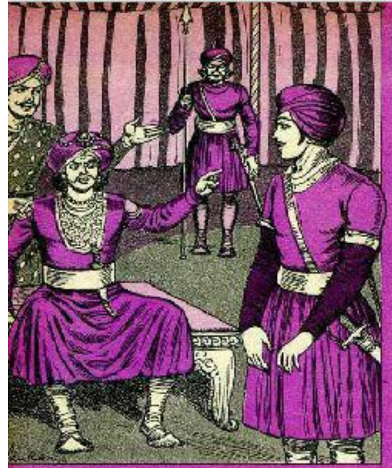
विजयादशमीचा उत्सव संपला. विक्रमसिंह त्या उत्सवाला हजर नव्हता. त्याच्याकडे निमंत्रण घेऊन गेलेला शक्तिसिंहदेखील परत आला नव्हता. तो कां परतला नाही व नेहमीप्रमाणे विक्रमसिंह उत्सवाला कां हाजर झाला नाही हे कोणाला कळले नाही.

चंडवर्मा राजसिंहाला म्हणाला–"महाराज, शक्तिसिंहाला आपण विक्रमसिंहाकडे पाठविला होता. तो तेथे गेला होता की नाही आणि त्याने पत्र पोचते केले की नाही हे विक्रमसिंहालाच विचारून पहावे. यामागे काही तरी भयंकर गुपित आसावे."

"म्हणजे तुझ्या मते शक्तसिंहाचा जीव धोक्यात आहे का?" राजसिंहाने विचारले.

"महाराज, मी आजपर्यंत कधी बोललो नाही, परंतु आपण विचारलेत म्हणून बोलत आहे. विक्रमसिंह आपल्याला वाटतो तसा सरळ नाही. तो आतल्या गाठीचा आहे." चंडवर्मा म्हणाला.

राजसिहाच्या मनात विक्रमसिहाविषयी संशयाचे बीज पेरले गेले. त्याने आपला एक दूत विक्रमसिहाकडे पाठविला. तो दूत परत येऊन म्हणाला–"महाराज! आपण सांगितल्याप्रमाणे मी सर्व गोष्टींची चवकशी करण्याचा प्रयत्न केला. परंतु मला एकाही गोष्टीचे सरळ उत्तर मिळाले नाही."

राजसिहाने आणखी एका हुशार माणसाला माहिती काढून आणायला पाठविले. परंतु या खेपेसहि विशेष फायदा झाला नाही. त्यामुळे महाराजांच्या मनातला संशय कमी होण्याऐवजी दुणावला. परंतु एक गोष्ट मात्र महाराजांना कळली की त्यांचा विश्वासपात्र अंगरक्षक शक्तसिह आता या जगात नाही.

"विक्रमसिहाने विश्वासघात करून स्वतःच माझ्या मैत्रीचा अपमान केला आहे. त्याच्या राज्यावर स्वारी करून त्याची घमेंड उतरविली पाहिजे." राजसिहाने जणुकाही प्रतिज्ञाच केली. चंडवर्माला, त्याचा दुष्ट हेतू साध्य झाल्याबद्दल परमानंद झाला.

मगधच्या सैन्याने कल्याणपूरला वेढा दिला. महाराजांच्या शिबिरात चंडवर्मा बसून महाराजांना सल्ला देऊ लागला. दोघे परस्परांशी सल्ला करीत असता अचानक तेथे एक सामान्य शिपाई विक्रमसिहाचा दूत म्हणून आला.

"तुझ्या राजाने माझ्याकडे कोणता निरोप पाठविला आहे?" महाराज राजसिहाने दूताला विचारले.

"आपण एकाएकी ही स्वारी केली याबद्दल विक्रमसिहाला आश्चर्य वाटत आहे. आमचे महाराज आज या युद्धाला मुळीच तयार नाहीत. आपण थोडी सवड दिल्यास ते तयारी करू शकतील." तो दूत म्हणाला.

"आम्ही आपल्या शक्तीची परीक्षा देण्यासाठी तुमच्याकडे आलो नाही. तुझ्या

राजाने माझ्याशी जो द्रोह केला आहे, त्याचा जाब विचारण्यासाठी व उचित दंड देण्यासाठी आलों आहो. तुम्ही युद्धाला तयार नसाल तर त्याचे फळ भोगायला तयार रहा." राजसिह कठोर शब्दात म्हणाला.

चंडवर्मा मध्येच म्हणाला–"महाराज! या लोकांनी आपल्या दूताचा वध केला आहे. आपण त्याचा सूड घ्यायला नको का?"

दूत ते सर्व ऐकून काहीच बोलला नाही. पुढे काय होते हे पहात स्वस्थ बसून राहला.

राजसिहाचे सर्वांग क्रोधाने थरथर कापत होते. तो मोठ्याने ओरडून म्हणाला–"तू बोलत कां नाहीस? तुझ्या राजाने माझ्याशी द्वेषभावाने विश्वासघात करून एका निरपराध व्यक्तीचा वध केला. मैत्रीचे ढोंग करून गळ्यावर सुरी फिरवायला त्याला लाज नाही वाटली?"

त्यावर राजदूत म्हणाला–"महाराज! आमच्या महाराजांनी विनाकारण आपल्या दूताचा वध केला नाही!"

मध्येच चंडवर्मा म्हणाला–"विना कारण वध केला नाही? तरमग राजसिह महाराजांनी त्याचा वध करण्यास पत्र लिहून त्याच्या हाती पाठविले होते? निमंत्रण

पत्रात तेच लिहिले होते का? बोल ना!" चंडवर्मा मोठ्याने व्यंग्य हास्य करीत म्हणाला.

"होय! आपण म्हणालात तेच खरे आहे. हे घ्या ते निमंत्रपण-पत्र महाराज!" असे सांगून राजदूताने राजसिहाच्या हातात निमंत्रम पत्र दिले. ते पत्र वाचून राजसिह चकित झाला. पत्रात हा मजकूर होता–

"हे पत्र घेऊन येणारा दूत राजद्रोही आहे. गुप्तपणे याचा वध करावा.

–राजसिह."

"काय लिहिले आहे?" असे विचारीत चंडवर्माने राजसिहाच्या हातातून ते पत्र

घेऊन वाचले. ते पत्र त्याने स्वतः लिहून शक्तिसिंहाच्या खिशात ठेवले होते. चंडवर्माला ते पत्र राजसिंहाच्या हातात पडेल असे स्वप्नातदेखील वाटले नसेल.

राजसिंहाचे सर्व लक्ष त्यावेळी चंडवर्माच्या चेहऱ्यावरच होते. त्याने दरडावून त्याला विचारले–"बोल, हे पत्र कोणी लिहिले. तूला या पत्राविषयी आधीच कसे काय कळले?

"महाराज! मलादेखील तेच विचारायचे होते!" असे म्हणत राजदूताने आपल्या डोक्याची पगडी खाली काढून ठेवली.

त्याला ओळखून राजसिंह चकित होऊन म्हणाला–"विक्रमसिंह! आपण स्वतः?"

चंडवर्माचे कपट सर्वांना कळले. राजाच्या आज्ञेने सैनिकांनी त्याला कैद केले.

"विक्रमसिंह! या दुष्टाचा दुष्टपणा मला लगेच कां कळविला नाही? आजपर्यंत गप्प कां होता?" राजसिंहाने विचारले.

याचा दुष्टपणा सर्वांना नीट कळावा व पुराव्यानिशी याला पकडता यावे म्हणून मी बोललो नव्हतो. नाही तर त्याने पुढे आणखी कोणकोणते कट केले असते सांगणे कठीण आहे. याने माझे राज्य नष्ट करण्यासाठी आणि आपले सख्य मोडावे यासाठी हा सर्व प्रयत्न केला होता. परंतु आपला थोरपणा मी ओळखत होतो. म्हणून मी शक्तिसिंहाचा वध न करता त्याला अपल्याकडे आजपर्यंत सुखरूप ठेवले आहे. चंडवर्माने माझ्यासाठी जे जाळे टाकले होते त्यात तो स्वतःच सापडला.

राजसिंहाने चंडवर्माला फाशीची शिक्षा दिली. शक्तिसिंहाला कांचनपूरचे राज्य देण्यात आले. त्यानंतर राजसिंह काही दिवस विक्रमसिंहाचे अतिथ्य स्वीकारून आपला राजधानीला परतला.

विचित्र मृत्युपत्र

एका गावी धर्मानंद नावाचा एक जमीनदार रहात असे. त्याचा वाडा फार मोठा होता. त्याच्याकडे शेकडो गाईगुरे, रत्नमाणिक्ये व शेकडो एकर जमीन होती. नोकरचाकर पण पुष्कळ होते.

धर्मानंदला तीन मुलगे होते. त्याचा मोठा मुलगा श्रीधर दिसायला फार सुंदर होता. परंतु तो भोगविलासात गुरफटलेला होता. दुसरा मुलगा विजय स्वभावाने मितव्ययी होता. शेतीची कामे व इतर कामे करण्याची त्याला आवड व चांगली माहिती पण होती. तिसरा मुलगा महेश आळशी व स्वभावाने खर्चिक होता.

मरण समयी धर्मानंदने आपले मृत्यु पत्र लिहून ठेवले. मृत्युपत्राची माहिती व त्या प्रमाणे त्या मृत्युपत्राची अंमल बजावणीचे काम दिवाणाला सोपविले होते. दिवाणाला सर्व सांगून धर्मानंदाने डोळे मिटले. त्यानंतर दिवाणाने धर्मानंदाच्या तिघां मुलांना बोलावून त्यांच्या बापाने लिहून ठेवलेले मृत्युपत्र वाचून दाखविले. मृत्युपत्रात खालील खुलासा व अटी होत्या.

सर्व इस्टेट तिघां मुलांना सारखी सारखी वांटून देण्यात यावी.

जो वांटा प्रत्येकाला मिळेल तो कोणाच्या स्वाधीन होणार नाही आणि अधिकार असल्याचा अनुभवपण त्यांना होणार नाही.

प्रत्येकाला आपल्या वांट्यावर पूर्ण अधिकार नाही. प्रत्येकाने आपल्या वांट्यातले दोन दोन हज़ार आपल्या आईला दिले पाहिजेत.

त्या अटी दिवाणाने वाचून दाखविल्यावर तिघे चकित झाले. कारण त्यांचा अर्थ कोणालाच कळला नाही. तिसरा मुलगा महेश दिवाणाला म्हणाला–"हे मृत्युपत्र निरर्थक आहे. मला वाटते की हे मृत्युपत्र

सौ. जानकीबाई ठकार

लिहीत असतां बाबांचे डोळे ठिकाणावर नव्हते. म्हणून आपण बाबांची इस्टेट आपल्या इच्छेप्रमाणे आम्हांला वांटून द्यावी."

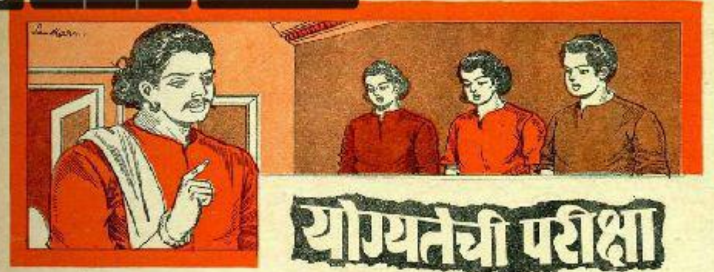
"तुमच्या वडिलांनी हे मृत्युपत्र स्वतःच्या हाताने लिहिले आहे. त्याची अंमल बजावणी करण्याचे काम त्यांनी माझ्यावर टाकले आहे व त्याप्रमाणे अंमल बजावणी झाली पाहिजे. अर्थ नाही कसा? या अटींप्रमाणे वांटे करून देण्याचे कर्त्तव्य माझे आहे. मी पंचांना बोलावून त्यांच्या समक्ष मृत्युपत्राच्या अटींप्रमाणे वांटे करून देतो. मी अटींप्रमाणे वांटे करून दिल्याची साक्ष पंचांनी दिल्यावरच मी आपले कर्त्तव्य पालन केल्याचे समाधान माझ्या मनाला वाटेल." दिवाण मुलांना म्हणाला.

नंतर दिवाणाने पंचांना बोलावून त्यांच्या समोर मृत्युपत्र वाचून दाखविले आणि म्हणाला–"मृत्युपत्राच्या अटींप्रमाणे मी माझ्या धन्याची इस्टेट त्याच्या मुलांना वांटून देतो :–

मी शेत, गुरे नोकर व इतर शेतीचे सामान मोठा मुलगा श्रीधर याला देतो. राजवाडा व बाग मधला मुलगा विजय याला देतो. कपडे, दागदागिने व इतर मूल्यवान वस्तू सर्वांत धाकटा महेश याला देतो." दिवाण म्हणाला.

असे वांटे केल्यामुळे धर्मानंदच्या तिघां मुलांना त्यांच्या त्यांच्या उपयोगाच्या व आवडीच्या नसलेल्या वस्तू मिळाल्या म्हणून त्यांना आपापला वांटा बदलावासा वाटला. महेशचा वांटा श्रीधरला, श्रीधरचा वांटा विजयला व विजयचा वांटा महेशला बदलून द्यावा लागला. अशा-तऱ्हेने प्रत्येकाला सारखा सारखा वांटा मिळाला असूनही तो वापरता आला नाही. ते पाहून तिघांना दिवाणांच्या हुशारीची व चातुर्याची कल्पना झाली. तिघांनी आपा-पल्या वांट्यातले दोन दोन हजार रुपये आपल्या आईला दिले.

योग्यतेची परीक्षा

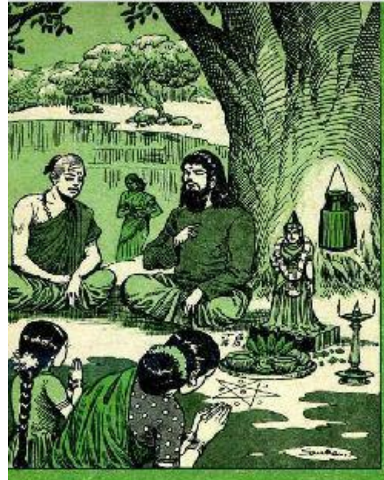
एका गावी गोपू नावाचा एक शेतकरी रहात असे. त्याच्या एकुलत्या एका मुलीचे नाव कमला होते. ती वयात आल्यावर तिच्यासाठी चांगली चांगली स्थळे सांगून येऊ लागली. चांगले स्थळ निवडून मुलीला त्या घरी देण्यासाठी गोपूला विचार करून एक उपाय करावा लागला.

गोपूच्या घरी शेतकऱ्यांची स्थळेच सांगून येत. मुलगी सुंदर होती व गोपूची शेतीभाती मोठी होती. म्हणून आपल्या तरुण मुलांना घेऊन शेजार पाजारच्या गांवची शेतकरी मंडळी येऊ लागली. गोपूने सर्वांचे यथायोग्य आदरातिथ्य केले व त्यांना म्हणाला–"मला हीच एकुलती एक मुलगी. हिला योग्य वर मिळावा हा माझा प्रयत्न आहे. मुलाची निवड मी एक दोन गोष्टींची परीक्षा करून करणार आहे. तेव्हां तुम्ही आपल्या मुलांना तसे सांगून पाठवावे. जो मुलगा मी ठेवलेल्या परीक्षेत उत्तम ठरेल त्याला मी आपली मुलगी आनंदाने देईन."

अर्थातच ही अट शेतकरी मंडळींना पसंत पडली नाही. तरी दोघां तिघां मंडळींना अशी परीक्षा घेण्यात काही गैर दिसले नाही. म्हणून तिघांचे तिघे मुलगे ती परीक्षा देण्यास झाले. त्यांचे वय जवळ जवळ एकच होते तिघे दिसायला तरतरीत व सुशील होते.

गोपू त्या तिघा मुलांना म्हणाला–"तुम्ही बरोबर एक पै किंवा पैसा काही घेतल्याशिवाय निरनिराळ्या दिशेने जा व एका महिन्याने शंभर रुपये मिळवून घेऊन या. त्यानंतर कोणाला आपली मुलगी मायची हे मी ठरवीन."

तिघे त्याप्रमाणे तीन निरनिराळ्या दिशांनी निघाले. त्यांच्यापैकी लखू हा

पूर्वेकडे निघाला. तो एका जंगलातून जात असता त्याला एका जागी एक लाकडी बाहुली सापडली. ती पाहून त्याच्या मनात एक विचार आला. त्याने एकाद्या साधू-सारखा वेष केला आणि एका गांवी जाऊन त्याने त्या बाहुलीला हळदकुंक लावून तिला एक वस्त्र नेसवले आणि तलावाच्या काठी एका झाडाखाली ती बाहुली ठेवून भक्तासारखा तिची पुजा करीत बसला.

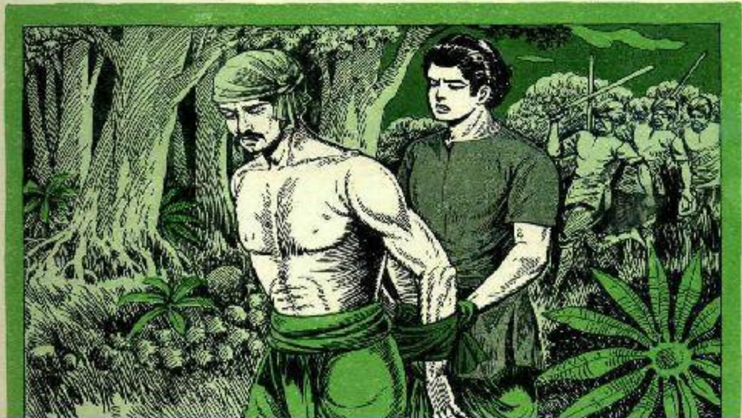
गावच्या बायका पाणी भरायला तलावावर येत आणि त्याला विचारीत की ही देवी कोण कोठची? तेव्हां तो त्यांना सांगे–"ही देवी काशीजवळ गंगापात्रात माझ्या गुरुवर्यांना सांपडली. स्वतः गंगाच अवतरली आहे. आपल्या गुरुवर्यांच्या आज्ञे-प्रमाणे मी या देवीची स्थापना करण्या-साठी या तलावाच्या काठी आलो आहे. या देवीची श्रद्धा भक्तिपूर्वक पूजा केल्यास कधी दुष्काळ पडणार नाही व तलावात बारा महिने बत्तीस काळ पाणी राहील."

भाबड्या बायकांचा त्यावर विश्वास बसला. त्या नारळ पान सुपारी केळी व इतर फळफळावळ आणून देवीला वाहून नमस्कार करू लागल्या. काही लोक देवी पुढे पैसे पण ठेवू लागले. हळू हळू देवीचे महात्म्य वाढत गेले. धर्माची पेटी ठेवण्यात आली. पेटीत पडलेले पैसे लखू एका जागी पुरून ठेवू लागला. काही दिवसांनी शंभर रुपये जमा झाले. एक महिना पुरा होणार हे लक्षात येताच लखूने दोघां भक्तांना देवीच्या सेवेला नेमले व मी लवकर परत येऊन देवीचे देऊळ बांधीन असे सांगून निघून गेला.

दुसरा तरुण शेतकरी नंदू गोपूने सांगितल्याप्रमाणे पश्चिमेकडे निघाला. एका महिन्यात शंभर रुपये मिळवून आणण्याची गोष्ट तर सोडाच, त्याला सकाळी संध्याकाळच्या जेवणाची व संध्याकाळी सकाळच्या जेवणाची भ्रांत त्रास देई. उपाशी मरावे लागले तरी चालेल पण परक्यासमोर हात कसा पसरायचा? किती झाला तरी तो एक स्वाभिमानी शेतकऱ्याचा मुलगा होता. चोरी करायला मन कचरू लागले. म्हणून गावातून फिरते वेळी लहान मुलांच्या हातात काही खाण्यासारखे दिसले की ते हिसकावून घेऊन तो खाई. असे चार आठ दिवस गेले.

परंतु नंदूला ते जिणे आवडेनासे झाले व त्याने निराश होऊन परत फिरण्याचे ठरविले. त्या दिवशी रात्री तो त्याच मनस्थितीत कालव्याच्या काठाने चालत असता कोणी तरी पाठीमागून आला व एक गाठोडे त्याच्या खांद्यावर ठेवून पळून जाऊ लागला. त्याचवेळी त्याला पाठीमागून लोक "चोर चोर, पकडा त्याला!" असा आवाज ऐकू आला. प्रसंग लक्षात यायला नंदूला जास्त वेळ लागला नाही. त्याने ते गाठाडे जमिनीवर टाकले व त्या चोराला त्याचा पाठलाग करून पकडले.

इतक्यात चोरांचा पाठलाग करीत धावत येणारे लोक पण आले. नंदूने ज्याला धरले होते तो एक अट्टल चोर होता. तो

चोर एका जमिनदाराच्या घरात शिरून घरातले दागदागिने घेऊन पळून जात होता. कुत्राभुंकू लागला तेव्हा जमिनदारचे नोकर जागे झाले व चोराला धरायला धावले. त्याच चोराला नंदूने धरले होते. चोराला मुद्देमालासकट पकडून दिल्याबद्दल जमिनदार खूष झाला व त्याने नंदूला शाबासकी देऊन त्याला बक्षिस म्हणून शंभर रुपये दिले. ते रुपये घेऊन नंदू आनंदाने परतला.

तिसरा तरुण विठू गोपूच्या घरून उत्तरेकडे निघाला. दुपारच्या सुमारास तो एका गांवच्या शेतकऱ्याच्या घरी पोचला. त्याने शेतकऱ्याला विचारले–"काही काम देता का? काम करून पोटभर जेवायला वाढले की पुरे. मला शेत नांगरता येते व शेतीच्या व बागायतीच्या कामाची मला चांगली माहिती आहे."

त्या शेतकऱ्याला तो तरुण शेतकरी हुशार व होतकरू वाटला. त्याने प्रथम त्याला खायला वाढले आणि मग शेतावर घेऊन गेला. विठूने मन लावून काम केले. त्या दिवशी रात्री शेतकऱ्याने त्याला जेवायला वाढून एक रुपया मजुरी म्हणून दिले. विठू दुसऱ्या दिवशी पुढे निघाला.

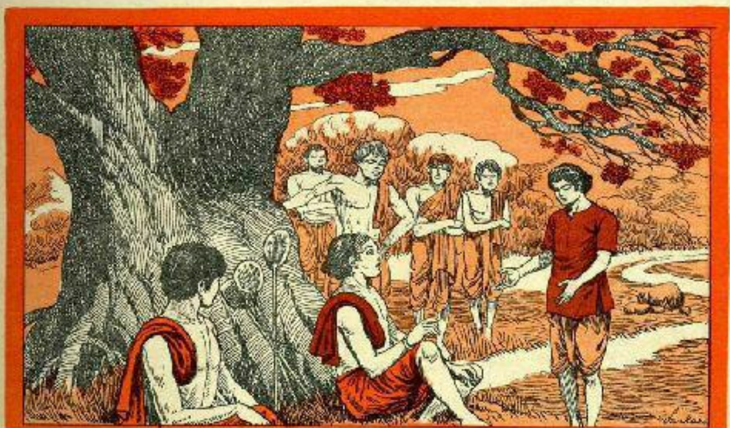
असाच प्रत्येक दिवशी एकेका गावाला मुक्काम करीत मेहनत करून पोटापाण्याची व्यवस्था करीत तो पुढे निघाला. अशा-तऱ्हेने एक आठवडा लोटला. खाण्या-पिण्याची त्याला फिकीर नव्हती. परंतु एका महिन्यात शंभर रुपये जमवायचे कसे हाच मोठा प्रश्न त्याच्यासमोर उभा होता. असे किती दिवस चालणार? काही तरी दुसरा विचार केला पाहिजे.

असाच विचार करीत तो आणखी एका गावी आला. गावातल्या पिपळाच्या पारा-वर बसून चार पांच जण मोठमोठ्याने ओरडून काही तरी प्रश्नावर भांडत होते. त्याने जवळ जाऊन भांडणाचे कारण विचारले. भांडण करणारांपैकी एक जण सैंपाक्यांमधला एक प्रमुख होता. तो जेवणावळीच्या वेळी सैंपाकी ठरवून देई व सैंपाक्यांकडून व यजमानांकडून पैसे घेई. एका सैंपाक्याने चौघां सैंपाक्यांना घेऊन येतो असे वचन दिले होते, पण तो फक्त तिघांना बोलावून घेऊन आला होता. म्हणून तो प्रमुख सैंपाकी त्याला रागावत होता.

विठू त्याला जवळ जाऊन म्हणाला–"मी सैंपाक्याचे काम द्या म्हणून नाही सांगणार, आणि ते काम मला करता पण येणार नाही. पाणी भरण्याचे, भांडी घासून द्यायचे व अशीच इतर वरची कामे मी करीन."

प्रमुख सैंपाक्याने विचार केला की तरुण मुलगा हुशार दिसतो आहे. त्याला मदतीला ठेवला तर तिघे सैंपाकी वेळ मारून नेतील. त्या दिवशी रात्री एका जमिनदाराच्या घरी जेवणावळ होती आणि वचन दिल्याप्रमाणे सैंपाकाची सर्व जबाब-दारी त्याच्यावर येऊन पडली होती. म्हणून त्याने विठूला मदतीसाठी कामावर ठेवून घेतले.

त्या दिवशी विठूने खूप मेहनत करून मुख्य सैंपाक्याला खूष केले. पुढे त्या

सैपाक्याने निरनिराळ्या गावी सैंपाकाच्या वेळी मदतीसाठी त्यालाच नेले. दहा पंधरा दिवसातच विठूला पुष्कळ मजुरी मिळाली आणि त्याला हवे होते तेवढे शंभर रुपये त्याच्याकडे जमा झाले. तेव्हां तो गोपूच्या गावी निघाला.

एक महिना पुरा झाला त्या दिवशी तिघे तरुण गोपूच्या घरी आले. तिघे शंभरशंभर रुपये घेऊन आले होते. गोपूला आनंद झाला. प्रथम त्याने लखूला विचारले–"काय रे बुवा, तू कसे काय मिळवलेस हे शंभर रुपये?"

तो म्हणाला–"मी चातुर्य दाखवून शंभर रुपये मिळविले." नंतर त्याने लोकांच्या अंधविश्वासाचा दुरुपयोग करून गंगेची मूर्त म्हणून एक बाहुली ठेवून कसे पैसे मिळविले हे फुशारक्या मारीत सांगितले.

"आणि तू रे कसे मिळविलेस हे शंभर रुपये?" गोपूने नंदूला विचारले.

"माझे नशीबच बलवत्तर!" असे सांगून त्याने चोराला पकडवून देऊन जमिनादाराकडून शंभर रुपये कसे बक्षिस मिळविले हे ऐटीत वर्णन करून सांगितले.

"आणि तू रे?" गोपूने विठूला विचारले.

तो म्हणाला–"मी लोकांच्या अंधविश्वासाचा गैर फायदा घेतला नाही की नशिबावर अवलंबून राहलो नाही. स्वतःच्या मेहनतीने हे पैसे मिळविले आहेत." त्याने सैपाक्याच्या हाताखाली पडेल ते काम करून पैसे कसे मिळविले हे सांगितले.

गोपूने विचार केला, लखू हुशार आहे पण त्याने लबाडी करून पैसे मिळविले आहेत. नंदूला केवळ नशिबाच्या भरंवशावर पैसे मिळाले. परंतु विठूने स्वतः अंगमेहनत करून पैसे मिळविले आहेत. तेव्हां तोच मुलीला योग्य वर आहे, असा विचार करून गोपूने विठूशीच आपल्या मुलीचे लग्न करून दिले.

मातीचा प्रश्न

एका गावी गावच्या पाटलाने गांवकऱ्यांच्या इच्छेप्रमाणे विहीर खणण्याचे ठरविले. त्याने एका माणसाला मजुरांना कामाला लावून विहीर खणून घेण्याचे काम दिले. त्यासाठी किती मजुरी द्यायची हे पण ठरले.

त्याने सर्व व्यवस्था करून पाटलाला विचारले–"धनी! मजूर कामावर आले आहेत. विहीर खणतांना माती निघेल ती कोठे टाकायची?"

पाटील थोडा वेळ विचार करून म्हणाला–"ती माती टाकायला एक खड्डा खणून घे, त्यात विचारायचे काय?"

"पण मग त्या खड्ड्यातली माती कोठे टाकायची? तो प्रश्न उभा राहील ना?" तो मनुष्य म्हणाला.

"तुला एवढेदेखील कळू नये? अरे ती माती आणि ही माती दोन्ही मावेल इतका मोठा खड्डा खणवून घे! असा सांगकाम्यासारखा विचारीत बसून वेळ कां घालवतो आहेस?" पाटील म्हणाला.

अक्कलशून्य

गावातल्या टोकाच्या गल्लीतल्या कवलारू घरात राहणाऱ्या मुलाला मुले खुळा व मूर्ख म्हणून त्याची टर उडवीत होती. तितक्यात आजोबा आले व रागावून म्हणाले–"अरे काय दंगा चालवला आहे? अक्कलशून्य खुळ्याचे लग्नदेखील एखाद्या राजकुमाराशी होते, ठाऊक आहे का?"

आजोबांच्या तोंडचे ते वाक्य पुरे व्हायची खोटी, मुले ओरडू लागली–"तीच गोष्ट सांगा, आजोबा!" आजोबा नाकात तपकीर कोंबूत गोष्ट सांगू लागले.

फार पूर्वी एक म्हातारी होती. तिला एकच एक मुलगा होता. त्याच्या डोक्यात बटाटे भरलेले होते आणि त्याच्या डोक्याला एक केस नव्हता, बिनबुडाची गोल लोटीच जणुकाही. त्याची आई त्याला म्हणे–"तुझे कसे रे व्हायचे? तुला मुलगी कोण देणार पोट तरी कसे भरणार?"

तो होताच मुळी अक्कलशून्य म्हणून लग्न आणि पोट भरणे दोन्ही गोष्टींची त्याला काळजी अशी वाटलीच नाही.

एकदा त्या गावची राजकुमारी पालखीत बसून कोठेतरी चालली होती. त्या अक्कलशून्य टकल्याने तिला पाहिले. त्याने विचार केला आई म्हणते तसे लग्न करायचे तर या राजकुमारीशीच करायचे आणि घरी गेल्यावर आईला म्हणाला–"आई! तू राजाकडे जाऊन सांग की त्या राजकुमारीशी मी लग्न करणार आहे."

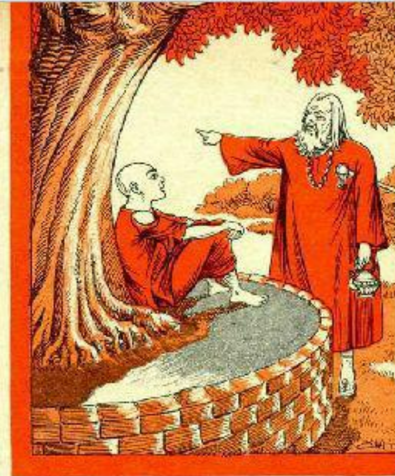
ती म्हातारी चकित होऊन म्हणाली–"अक्कलशून्य मूर्ख! डोकं बिकं फिरलं आहे वाटतं तुझं? माझ्याजवळ बोललास तर बोललास, आणखी कोणाजवळ बोलू नकोस. राजाच्या कानावर ही गोष्ट गेली तर तुझ्या बरोबर माझे डोक देखील जाईल. पुन्हा तोंडावाटे असे काही वेडे वाकडे बोलू नकोस." म्हातारीने बजावले.

परंतु त्याने म्हातारीचे एक ऐकलं नाही व हट्ट धरून बसला की राजाला जाऊन सांगितलेच पाहिजे. म्हणून म्हातारी राजाच्या दरबारात गेली आणि हात जोडून म्हणाली–"महाराज! माझ्या मुलाला लागलं आहे वेड. तो राजकुमारीशी लग्न करणार म्हणतो."

राजा सुद्धा विक्षिप्तच होता. ते ऐकून तो विचार करू लागला, पाहू तर या गंमत काय होते ती आणि म्हातारीला म्हणाला–"म्हातारे ही गोष्ट तुझ्या मुलाने स्वत: येऊन सांगायला काही हरकत आहे का? तू कशाला आली आहेस?"

म्हणून म्हातारीने दुसऱ्या दिवशी मुलालाच राजाकडे पाठविले. तो अक्कलशून्य मूर्ख दरबारात जाऊन राजासमोर हात जोडून उभा राहिला.

राजा त्याला पाहून म्हणाला–"काय म्हणे, तुला राजकुमारीशी लग्न करायचे आहे? तर मग मी सांगतो ते कर. आमच्या बागेत गाणारे पक्षी नाहीत. तू जाऊन तसे पक्षी बागेत आणून पोचते कर. जो कोणी

असे पक्षी पोचते करील त्याच्याशी राजकन्येचे लग्न करून द्यायचे मी ठरविले आहे."

तो अक्कलशून्य मूर्ख म्हणाला–"कबूल महाराज! मी प्रयत्न करून पाहतो." असे सांगून तो निघाला. परंतु असे पक्षी असतात कोठे हे त्या मूर्खाला माहीत नव्हते. समजा, तसे पक्षी मिळालेच तर त्यांना आणून राजाच्या बागेत कसे सोडायचे हे देखील त्याला माहीत नव्हते. म्हणून तो त्याच विचारात भ्रमिष्टासारखा एका गावाहून दुसऱ्या गावी फिरत राहिला.

एक दिवशी त्याला एक बैरागी भेटला. बैराग्याने त्यालाजवळ बोलावून विचारले–

श्री. शा. मो. गांवकर

"कायरे मुला! असा उदास कां?" त्या अक्कलशून्याने त्या बैराग्याला आपली रडकथा सांगितली.

"तू खुळा आहेस, मनात आलेली गोष्ट मिळावी म्हणून तेच खूळ तुझ्या डोक्यात घोळत आहे. दुसरा कोणी असता तर तो विचार केव्हांच मनातून काढून मोकळा झाला असता. बरं तर मी सांगतो तसे कर. तू सरळ पूर्वेकडे जा. तुला एका कोसावर एक वडाचे झाड दिसेल. त्या झाडावर ते पक्षी राहतात. तू झाडाखाली गेल्याबरोबर "ओम् फट्!" असे म्हण. म्हणजे ते पक्षी जागच्या जागी बसून राहतील. त्यांना उडता येणार नाही. तू त्यांना घेऊन जाऊन राजाच्या बागेत सोडून पुन्हा–"ओम् फट्" म्हण, म्हणजे ते गाऊ लागतील. त्यानंतर तू राजकन्येशी लग्न करून घे." असे अक्कलशून्य मूर्खाला सांगून तो बैरागी निघून गेला.

बैराग्याने सांगितल्याप्रमाणे तो अक्कलशून्य त्या वडाच्या झाडावळ गेला. त्या झाडावर चित्रविचित्र रंगाचे लहान मोठे पुष्कळ पक्षी बसून निरनिराळे आवाज काढून गात होते.

अक्कलशून्याने 'ओम् फट्!' म्हणताच सर्व पक्षी गप्प जागच्या जागी हलल्या. डुलल्या शिवाय बसून राहले. त्याने त्या सर्व पक्षांना धरले आणि नेऊन राजाच्या बागेत सोडून पुन्हा 'ओम् फट्' म्हटले, त्याबरोबर पक्षांचा गोड किलबिलाट सुरू झाला.

त्यानंतर तो अक्कलशून्य राजाच्या दरबारात जाऊन म्हणाला–"महाराज! आपल्या आज्ञेप्रमाणे मी गाणारे पक्षी घेऊन आलो आहे आणि ते बागेत बोलत आहेत. आता माझे लग्न राजकुमारीशी करून द्यावे."

"अरे! त्यात काय मोठेसे? मी लग्न करून द्यायला तयार आहे. तुला मंत्र तंत्र

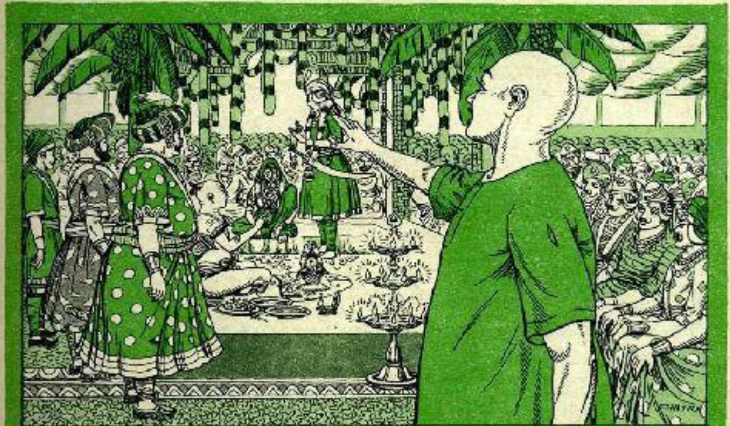
येतात असं दिसतं. तुझ्या टक्कल पडलेल्या या डोक्यावर केस उगवून दाखविलेस तर राजकन्येशी मी तुझे लग्न करून देईन." राजा म्हणाला.

"बरे महाराज!" असे म्हणत अक्कलशून्याने लवून राजाला मुजरा केला आणि डोक्याला केस कसे येणार याचा विचार करीत तो घरी आला.

अक्कलशून्य निघून गेल्याबरोबर मंत्र्याला बोलावून राजा त्याला म्हणाला–"महा-मंत्री! मी तुमच्या मुलाबरोबर राजकन्येचा विवाह करून द्यावा, म्हणतो. लग्नाची तयारी लवकर करावी."

राजधानीभर मंत्र्याच्या मुलाशी राजकन्येच्या विवाहाची वार्ता पसरली. हे लग्न दुसऱ्याच दिवशी होणार आहे हे ऐकून प्रजेला आश्चर्यच वाटले.

तो अक्कलशून्य राजाकडे त्या विषयाची चवकशी करायला गेला. "असा अन्याय कां?" त्याने राजाला जाऊन विचारले. तोंपर्यंत लग्नाची सर्व तयारी झाली होती. वरवधूंस बोहोल्यावर समोरासमोर उभे करण्यात आले. भटजी व इतर वडीलधारी मंडळी पाहुण्यांना अक्षता देत होते. भटजींनी मंगलाष्टके म्हणायला सुरवात केली. सर्व कार्यक्रम उरकून वधूच्या गळ्यात मंगळसूत्र

बांधण्यासाठी भटजींनी नवरदेवांना सांगून ठेवले.

त्यावेळी अक्कलशून्य तेथे आलेला कोणाच्या दृष्टीस पडला नाही. ऐन वेळी "ओम् फट्" असे अक्कलशून्य ओरडला. सर्व जागच्याजागी पुतळ्यासारखे उभे राहूले आणि चकित होऊन अक्कलशून्याकडे पाहू लागले.

तेवढ्यात राज्याचे काही प्रमुख अधिकारी मांडवात आले. त्यांनी ही सर्व काय भानगड आहे असे विचारले तेव्हां अक्कलशून्य म्हणाला—"राजाने मला वचन देऊन माझ्या ऐवजी मंत्र्याच्या मुलाचा विवाह आरंभिला. म्हणून मी मंत्र टाकला आहे."

"तरमग हे लग्न होणे शक्य नाही. अक्कलशून्या तू मंत्र काढून घे. आम्ही मुली लग्न राजकुमारीशी करून देतो." ते म्हणाले.

अक्कलशून्याने "ओम् फट्" म्हणताच पुन्हा सर्वांची हालचाल सुरू झाली. सर्वांनी समजावून सांगितल्यावर राजाने आपल्या मुलीचे लग्न अक्कलशून्याशी करून दिले.

"आजोबा! पण त्या अक्कलशून्याला टक्कल होते ना? मग राजाने त्याच्याशी लग्न कसे करून दिले?" मुलांनी विचारले.

"अरे त्याच्या डोक्याला केस होते. नाही तर राजकुमारी त्याच्याशी लग्नाला कशी तयार झाली असती?" असे सांगून आजोबा आंघोळीला उठले.

"पण आजोबा त्याच्या डोक्याला केस कोठून आले हे सांगितल्याशिवाय तुम्ही निघालात." मुले ओरडली.

"अरे त्यात काय मोठे से? नाटकात काम करणाऱ्यांकडून एक टोप मागून घेतला आणि डोक्यावर ठेवून 'ओम् फट्' म्हटले. झालं, तो टोप कायमचाच डोक्याला चिकटून बसला. एवढे तुम्हांला कळू नये. तुम्ही तरी अक्कलशून्यच!" असे म्हणत मोठ्याने हसून आजोबा निघून गेले.

भोळी सासू

एक मुलगी नुकतीच सासरी आली. तिला काजू फार आवडत. सासूची नजर चुकवून ती काजूच्या बरणीतला काजूचा एखाद तुकडा तोंडात टाकी आणि चांगली संधी मिळाली की मूठमूठभर काजू गट्ट करी. काही दिवसांनी अर्धे अधिक काजू नाहीसे झाले. सासूला सुनेवर संशय होता. कारण तिच्याशिवाय दुसरे घरात कोणी नव्हते.

सुनेला कळले की सासूबाईंना आपली चोरी कळली आहे. एकदा ती केर काढीत होती. जमिनीवर काजूचा तुकडा पडला होता. तो सासुबाईला दाखवून तिने विचारले—"सासुबाई! काय हो हे?"

"अग हा काजू!" सासु म्हणाली व सुनेवर आपण विनाकारण संशय केल्याबद्दल तिला वाईट वाटले.

महामूर्ख

एका गावी गणपतराव व सरस्वतीबाई नावाचे जोडपे रहात असे. त्यांना फार दिवसांनी एक मुलगा झाला. म्हणून त्यांनी त्याचे नाव धोंडू ठेवले. मुलगा झाल्यावर थोडयाच दिवसांनी त्याची आई वारली. तेव्हां मुलाची सर्व जबाबदारी बापावर येऊन पडली. बापाने आपल्या एकुलत्या एका मुलाचे सर्व लाड पुरविले.

गणपतरावाला गावकरी गणोबा म्हणत. गणोबाचा एक लहान मळा होता. ते स्वतः मळयात भाजीपाला लावून तो बाजारात विकीत. त्यावरच बापलेक दोघांचा उदर-निर्वाह चाले. गणोबांनी मुलाला कधी कोणते काम करायला सांगितले नाही. दोन वेळ जेवण आणि दिवसभर उनाडक्या, असा त्याचा कार्यक्रम असे.

धोंडू लहानाचा मोठा झाला. त्याच्या वयाला आता पंधरावे वर्ष लागले. तरी तो बापाच्या कामाला हात भार लावीत नसे. ते पाहून गावकरी गणोबांना म्हणत–"गणोबा! आहो, मुलाला तुम्ही असा मोकळा सोडून त्याच्या जीविताचे मातेरे करणार आहां."

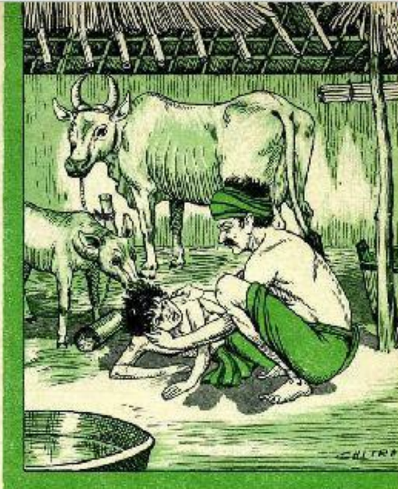
पण गणोबा आपल्या मित्रमंडळींच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करी आणि म्हणे–"अहो मुलगा अजून लहान आहे. खेळण्याचं वय हेच तर आहे. पुढे काम सुटतं आहे का? शिकेल स्वतःच हळूहळू."

एकदां गणोबांना पहाटे उठून भाजी घेऊन बाजारात जायचे होते. जातांना त्यांनी मुलाला सांगून ठेवले–"धोंडू! मी जातो आहे बाजारात. मला यायला उशीर होईल कदाचित. तू झाडांना पाणी घाल बरं का? नवी दोरी विहिरीवरच आहे."

संध्याकाळ व्हायच्या आधी बाबा न आलेले पाहून धोंडूने दोरीचे एक टोक विहिरीत सोडले व दुसरे वर एका झाडाच्या बुंधात बागेत सोडून दिले.

गणोबांनी भाजीपाला लवकरच विकला आणि तीन चार वाजण्याच्या सुमारास घरी परत आले. त्यांनी मळयात जाऊन पाहिले तर दोरखंड विहिरीत लोंबत असलेले व एक टोक बागेत सोडलेले दिसले. आपल्या चिरंजिवांच्या कर्तृत्वशक्तीची साक्ष त्यांना पटली. त्यांना भयंकर राग आला. त्यांनी मुलाला बोलाविले आणि म्हणाले–"कायरे, तू मूर्ख आहेस हे मला माहीत होते, पण तू इतका मूर्ख निघशील हे माहीत नव्हते. आजपर्यंत तुझ्यासारखे मूर्ख या जगात आहेत, याची कल्पनादेखील नव्हती. मी तुझे सर्व लाड पुरविले आणि शेवटी मीच मूर्खांत काढला गेलो. आतां तुझ्याहून जास्त कोणी मूर्ख कोणी आहे का हे मी पाहणार आहे. आज मी त्याच कामावर घराबाहेर पडत आहे." असे सांगून गणोबा घराबाहेर पडले.

गणोबा एका गल्लीतून जात असतां त्यांना एका गोठयातून एका मुलाचा मोठ-मोठयाने ओरडण्याचा आवाज ऐकू आला. गणोबा धावत त्या गोठयात शिरले. तेथे त्यांना गाईच्या मागच्या पायांजवळ एक

मुलगा तडफडत पडलेला दिसला. त्याला उभा करून गणोबांनी त्याला रडण्याचे कारण विचारले.

मुलगा रडत रडत म्हणाला–"आईला ताप आला आहे. बाबा घरी नाहीत. आईने सांगितले की वासरू गाईचे दूध जास्त पिऊन टाकील. म्हणून एक थेंब सुद्धा दूध जमिनीवर पडू न देतां सर्व धार काढ वासरू पितांना एक थेंब सुद्धा खाली पडला नाही हें मी पाहिले. तेव्हां मी पण तसेच दूध पिऊं लागलो. तेव्हां गाईने लाथ मारली."

ही स्वारी माझ्या मुलाहून जास्त मूर्ख आहे, हे ओळखून गणोबांनी दूध कसं

काढावयाचे हे शिकवले आणि पुढे निघाले. गणोबा आणखी एका गावी गेले. गावात पाऊल टाकतांच त्यांना एका बाईचा मोठमोठयाने रडण्याचा आवाज ऐकू आला. ती बाई ओरडत होती–"अरे मुला! मला थंडी वाजते आहे रे लवकर पेटव विस्तव!"

त्याचे उत्तर म्हणून मुलगा म्हणाला–"आई ओरडू नकोस मी पेटवतोच आहे."

त्याच वेळी गणोबांना एक विचित्र गोष्ट बघायला मिळाली. तो मुलगा एक पेटलेले लाकूड झोपडीवर ठेवायला निघाला होता. गणोबांना हे कळेना, थंडी जावी म्हणून झोपडीला आग लावण्याची पाळी यायचे कारण काय? तेवढ्यात त्याला त्या बाईचा आवाज ऐकू आला–"लवकर पेटव रे! झोपडे पेटले म्हणून काय झाले? दुसरे बांधता येईल! पण जीव गेला तर परत येईल का?"

गणोबांनी मुलाच्या हातातले लाकूड ओढून काढून घेतले. आपल्या मुलांहून हे मायलेक जास्त मूर्ख दिसतात! त्याने म्हातारीला व मुलाला बोलावून थंडीपासून स्वतःचा बचाव करण्यासाठी शेगडी पेटवून घ्यायला सांगितले. त्यांनी मुलाला शेगडी कशी पेटवायची हे समजावून दिले आणि आपल्या घरी गेला.

गणोबांना तेव्हां कळले की जगात मूर्ख लोकांची कमतरता नाही. नंतर मुलाचें लाड जास्त केल्यामुळेच तो मूर्ख निघाला आहे हेदेखील त्यांना कळले. दुसऱ्या-दिवसापासूनच त्यांनी आपल्या मुलाला बागेचे काम शिकवायला सुरवात केली. काही दिवसांनी धोंडू बागेचे काम बापाच्या बरोबरीने करू लागला. नंतर तो भाज्या घेऊन बाजारात जाऊन विकून घरी पैसे आणून देऊ लागला. अशातऱ्हेने तो गणोबांना मदत करू लागला.

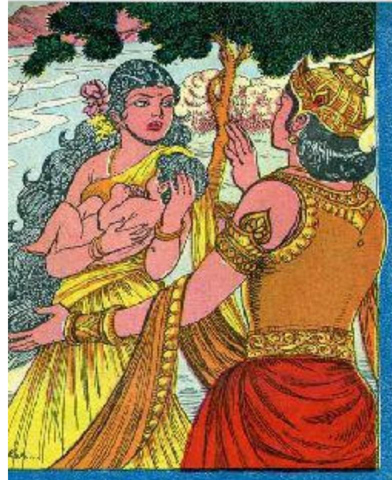

महाभारत

दुष्यंतानंतर भरत गादीवर बसला आणि कण्व ऋषींना त्याने राजपुरोहित म्हणून नेमले. त्याच्या कारकीर्दीत प्रजा सुखी होती. भरताच्या नातवाच्या एका मुलाचे नाव हस्ति असे होते. त्याच्याच नावाने हस्तिनापुराची राजधानी म्हणून स्थापना झाली. हस्तीनंतर पांचव्या पिढीत कुरु राजा झाला व त्याच्यानंतरच्या सातव्या पिढीत प्रतीप झाला. त्याची बायको सुनंदा ही शिबी राजाची मुलगी. त्यांना देवापी, शंतनु आणि बाल्हिक असे तीन मुलगे झाले. मोठा मुलगा देवापी हा राज्यत्याग करून तपश्चर्या करण्यासाठी निघून गेला. म्हणून शंतनु गादीला वारस झाला आणि गादीवर बसला.

एकदा राजा शंतनु जंगलात शिकार करून दमून भागून गंगेच्या काठी आराम करीत असता त्याला तेथे एक सुंदर स्त्री दिसली. तिचे रूपलावण्य पाहून ती देवकन्या असेल असे वाटले. शंतनूने जवळ जाऊन तिला विचारले–"हे सुंदरी! तू कोण व अशी गंगेच्या काठी एकटी कशी?"

दुसरे तिसरे काही उत्तर न देता तिने सरळ विचारले–"तुम्ही माझ्याशी लग्न करण्यास तयार असाल तर मी लग्नाला तयार आहे. परंतु माझी एक अट आहे. मी काय वाटेल ते केले तरी तुम्ही विघ्न आणता कामा नये व माझी निंदा करता कामा नये. तसे केलेत तर मी लगेच निघून जाईन." शंतनूने तिची ती अट कबूल

करून तिच्याशी लग्न केले. ती तरुण स्त्री स्वत: गंगानदी होती.

गंगेला शंतनूपासून एका मागून एक मुलगेच होत गेले. मुलगा जन्मला मुलाला गंगेत फेंकून देई. ते पाहून राजाला फार वाईट वाटे. परंतु तोंड उघडायची सोय नव्हती. त्याने स्वत:च वचन दिले होते. आशातऱ्हेने एका मागून एक सात मुलगे गंगेने टाकले. पण राजा कांहींच बोलला नाही.

परंतु आठवा मुलगा झाला तेव्हां मात्र राजाने, त्या मुलाला गंगेत टाकू नकोस असे सांगून तिचे मन वळविण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. म्हणाला–"तू एका मागून एक पोटच्या सात मुलांना स्वत:च्या हाताने गंगेत सोडलेस. डोळ्यातून एक टीपूस देखील गाळले नाहीस. जगात इतकी निष्ठूर माता आजपर्यंत कोणी जन्मली नाही. निदान पुढली मुलं तरी जगू देत. तू आहेस तरी कोण? असा मुलांचा वध तू कां करतोस?"

"तुला मुलगाच हवा आहे ना? तर याला ठेवून घे. तू कबूल केलेली अट मोडलीस. म्हणून मी तुला सोडून जात आहे. तू माझी ओळख विचारलीस, तर ऐक,–"एकदां अष्ट वसूंना वशिष्ठ मुनींनी मानवजन्म मिळेल असा शाप दिला. त्यांनी मला व तुला माता व पिता म्हणून मागून घेतले. मी त्यांच्या उद्धारार्थ मानवरूप धारण केले व तुझ्याशी लग्न करून आपल्या पोटी जन्म घेण्यास त्यांना सोय करून दिली. त्यांना मर्त्यलोकातल्या हालअपेष्टा सहन कराव्या लागू नयेत यासाठी मी जन्मताच त्यांना नदीत फेकीत होते. आता मी याला ठार केले तर तू पुत्रहीन होशील म्हणून मी याला सोडीत आहे." गंगा म्हणाली.

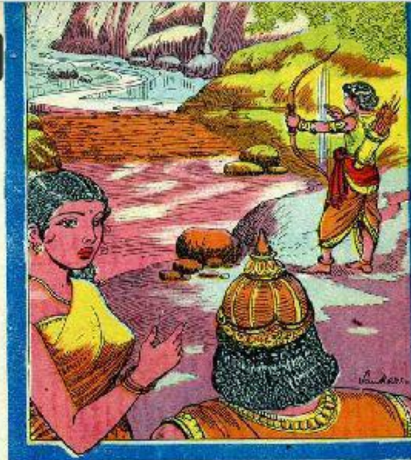
परंतु गंगेने त्या मुलाला शंतनूच्या हातात दिला नाहीं. त्या मुलाला घेऊन ती अंतर्धान पावली. पत्नी व पुत्र दोघे अदृश्य झाल्याने दु:खी होऊन शंतनु हस्तिनापुरी परत आला.

असाच बराच काळ लोटला. राजा शंतनु शिकारीसाठी एकदां गंगेच्या काठी पुन्हां आला. गंगेची धारा एका जागी बारीक झालेली पाहून राजा चकित झाला. त्याला एक तरुण मुलगा बाण सोडून गंगेची धारा थोपवून ठेवीत असलेला दिसला.

तेव्हां गंगानदी आपल्या मानवरूपात प्रकट होऊन, त्या तरुण मुलाची ओळख करून देत, राजाला म्हणाली–"महाराज! हाच आपला आठवा मुलगा. आजपर्यंत मी याला वाढवून लहानाचा मोठा केला. याने वशिष्ठ मुनींजवळ सर्व विद्याभ्यास केला आहे. परशुरामाजवळ हा धनुर्विद्या शिकला आहे. याचे नाव देवव्रत आहे. याला आपण आपल्या बरोबर घेऊन जावे."

शंतनु आपला मुलगा देवव्रत याला आपल्याबरोबर घेऊन गेला आणि त्याला युवराज पद देऊन आनंदाने राहू लागला.

अशीच चार वर्षे लोटली. एकदां शंतनु यमुनेच्या काठी विहार करीत असता त्याला कोठून तरी गोड वास येत असल्याचा भास झाला. राजा वास येत होता त्या दिशेने चालू लागला. काही अंतर चालून गेल्यावर एक सुंदर स्त्री नावेत बसलेली दिसली. तिच्या अंगचा तो मोहक वास होता. राजाने

जवळ जाऊन तिला विचारले–"हे सुंदरी! तू कोण व कोणाची मुलगी?"

"मी दाशराजाची मुलगी आहे. माझे नाव मत्स्यगंधा असे आहे. मला योजनगंधा म्हणून देखील म्हणतात. मी आपल्या वडिलांच्या आज्ञेने ही तर चालवते. मी लोकांना नदीपार घेऊन जाते व नदीपारच्या लोकांना या तीरावर आणते."

शंतनु लगेच दाशराजाकडे गेला व त्याला म्हणाला–"मी तुझ्या मुलीला मागणी घालण्यासाठी आलो आहे."

दाशराज म्हणाला–"महाराज! आपल्यासारख्या एका क्षत्रिय राजाने माझ्या

मुलीला मागणी घालावी याहून मोठे भाग्य माझे काय असणार? पण या लग्नाला मान्यता देण्यापूर्वी आपण एक अट मान्य केली पाहिजे. माझ्या मुलीच्या पोटी जन्मलेल्या मुलालाच आपल्या मागून गादी मिळाली पाहिजे." दाशराज म्हणाला.

राजा ती अट कशी पुरी करणार? कारण त्याने आपल्या लाडक्या देवव्रताला युवराजपद दिले होते. म्हणून राजा काही उत्तर दिल्याशिवाय राजधानीत परत आला. मत्स्यगंधेशी आपला विवाह होणार नाही हे समजून राजा उदास झाला. त्याचे चित्त राज्यकारभारात लागेना.

देवव्रतने आपल्या वडिलांचा उदास चेहरा पाहून त्याच्या दु:खाचे कारण विचारले. शंतनूने दाशराजाच्या मुलीशी लग्न करण्यास उत्पन्न झालेल्या विघ्नाची गोष्ट सांगितली. देवव्रत ते ऐकून दाशराजाकडे गेला आणि त्याच्या मुलीचे लग्न आपल्या वडिलांशी करून देण्यास विनंती केली व म्हणाला–"मला त्यात आनंदच होईल."

ते ऐकून दाशराज म्हणाला–"युवराज! ही उपरिचर वसूची मुलगी आहे. या मुलीला माझ्या हाती सोपवितांना त्याने मी योग्य वर पाहून हिचे लग्न करून द्यावे असे सांगितले होते. हिचे नाव सत्यवती असे आहे. असित असित देवलयाने हिच्याशी लग्न करण्याची इच्छा प्रकट केली होती. पण मीं नकार दिला. तुझे वडील लग्नाला तयार असतील तर मी लग्न करून द्यायला तयार आहे. परंतु मला एका गोष्टीचे भय वाटते. तू एक शूर योद्धा आहेस. सत्यवतीच्या पोटी जन्मलेल्या मुलाच्या जिवाचे बरे वाईट होण्याची शक्यता आहे. म्हणून होकार देतांना मन कचरते."

ते ऐकून देवव्रत दाशराजाला म्हणाला–"तर मग माझी प्रतिज्ञा ऐक. मला राज्य नकों सत्यवतीचा मुलगाच राजा होईल. मी शपथ घेऊन ही प्रतिज्ञा करतो." दाशराज ती प्रतिज्ञा ऐकून स्मित करून म्हणाला–"तुमची प्रतिज्ञा तुम्हांला खरोखर भूषणावह आहे. पण आपली मुले गप्प कां बसतील?" ते ऐकून देवव्रताने आणखी एक भीषण प्रतिज्ञा केली. म्हणाला–"दाशराज! मी राज्यत्यागाची प्रतिज्ञा केलीच आहे. माझ्या मुलांची तुला भीती वाटू नये म्हणून अशी प्रतिज्ञा करतो की मी लग्नच करणार नाही. आतां तुला भिण्याचे मुळीच कारण उरले नाही. तू आपल्या मुलीचे लग्न माझ्या वडिलांशी करून दे."

दाशराजाने ती प्रतिज्ञा ऐकल्यावर प्रसन्न होऊन एका सुमुहूर्तावर सत्यवतीचे लग्न शंतनूशी करून दिले.

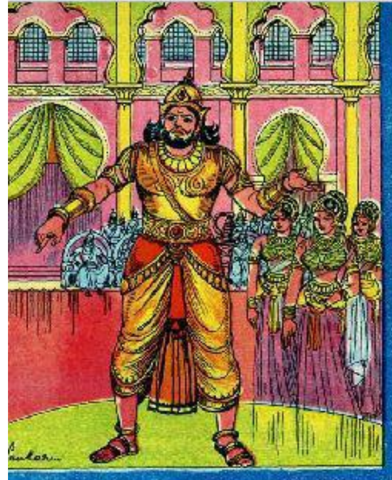
देवव्रताने जी भीषण म्हणजे 'भीष्म' प्रतिज्ञा केली त्यावरून त्याला लोक त्या नंतर भीष्म या नावानेच ओळखू लागले.

राजा शंतनूला सत्यवती पासून चित्रांगद आणि विचित्रवीर्य नावाचे दोन मुलगे झाले. दोघे लहान असतांनाच शंतनूला मरण आले. भीष्माने वडिलांची अन्त्येष्टी वगैरे झाल्यावर सत्यवतीचा मोठा मुलगा रुक्मांगद याला गादीवर बसविले.

चित्रांगद एक पराक्रमी तरुण होता. तो नेहमी देव, दानव, व गंधर्व यांच्याशी युद्धांत गुंतलेला असे. एकदां चित्रांगद नांवाच्या गंधर्वाने त्याला युद्धासाठी आव्हान केले. सरस्वती नदीकाठी दोघांचे युद्ध झाले. शेवटी चित्रांगद गंधर्वाने माया युद्ध करून सत्यवतीचा मुलगा चित्रांगद याचा वध केला.

चित्रांगद मरण पावल्याने भीष्माला फार दु:ख झाले. त्याने त्याचा धाकटा भाऊ विचित्रवीर्य याला गादीवर बसविले. विचित्रवीर्य वयाने फार लहान होता. म्हणून त्याच्या वतीने सर्व राज्यकारभार पाहण्याचे काम सत्यवतीच्या आज्ञेने भीष्मच

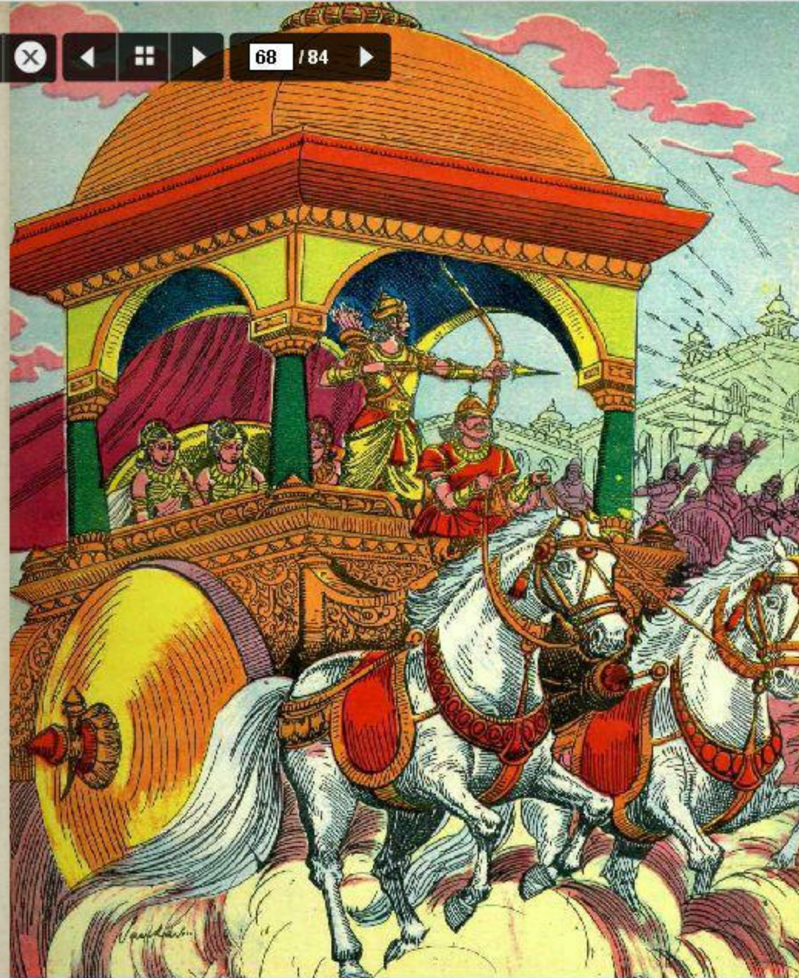

करीत असे. विचित्रवीर्य भीष्माच्या सल्लया-प्रमाणेच राज्यकारभार पहात असे.

विचित्रवीर्य लग्नाला योग्य झाला त्याच सुमारास काशीच्या राजाने अंबा, अंबिका व अंबालिका नांवाच्या आपल्या तिघां मुलींच्या स्वयंवराची गोष्ट जाहीर केली. ती बातमी कळल्यावर भीष्म सत्यवतीच्या आज्ञेने रथात बसून काशीला आला. भीष्म इतर राजां-बरोबर जाऊन बसला. राजकन्यांना सर्व राजांचा परिचय करुन देण्यात आला. तेव्हां भीष्म पुढे होऊन म्हणाला–"मी या कन्यांचा विवाह आपल्या भावाशी करुन देण्याच्या हेतूने आलो आहे. मी यांचे अपहरण करून नेणार आहे. साहस असेल याने त्यांना सोडवून न्यावे." असे सांगून भीष्माने अंबा, अंबिका व अंबालिका तिघींना रथात बसविले.

सर्व राजांनी मिळून भीष्माला अड-विण्याचा प्रयत्न केला. भयंकर युद्ध झाले. भीष्माने अनेक राजांना ठार केले, काहींना जखमी केले आणि शेवटी काशी राजाच्या तिघां मुलींना पुन्हां रथांत बसवून हस्तिना-पुराकडे निघाला. साल्व नांवाच्या राजाने भीष्माला अडविण्याचा शिकस्तीचा प्रयत्न करुन पाहिला. पण भीष्मासमोर तो टिकाव धरू शकला नाहीं. म्हणून त्याला देखील पळ काढावा लागला.

हस्तिनापूरला पोचल्यावर भीष्माने सत्यवतीचा सल्ला घेऊन तिघींचा विवाह विचित्रवीर्याशी करण्याचे ठरविले. परंतु अंबा त्या लग्नास तयार झाली नाही. ती म्हणाली–"मी साल्व राजाला मनाने वरले आहे. त्याचे देखील माझ्यावर प्रेम आहे. स्वयंवर सुरळित झाले असते तर मी त्यालाच स्वयंवराची माळा घातली असती. मला माझ्या इच्छेविरुद्ध तुम्ही इकडे उचलून आणले आहे. अजून तरी मला माझ्या इच्छेप्रमाणे लग्न करण्यास परवानगी देणे तुमचे कर्तव्य आहे."

भीष्माने मंत्री, पुरोहित व इतर थोर मंडळींचा सल्ला घेऊन अंबेला साल्व राजाकडे पाठविले आणि अंबिका व अंबालिका यांचा विवाह विचित्रवीर्याशी करून दिला.

विवाह झाल्यानंतर विचित्रवीर्य भोग-विलासात गुरफटून गेला आणि राज्य कारभारात त्याचे मुळीच लक्ष लागेना. पुढे तो क्षयरोगाने आजारी पडला व त्यातच त्याला मरण आले. भीष्माने आपल्या धाकट्या भावाची अन्त्येष्टी क्रिया वगैरे केली व पुत्रशोकाने विलाप करणाऱ्या सत्यवतीच्या मनाला सांत्वना देण्याचा यत्न केला.

पुढे काही काळ लोटल्यावर सत्यवती भीष्माला बोलावून म्हणाली–"भीष्मा! तुझ्या वडिलांचा वंशवृक्ष चालू ठेवायला हवा. तर्पण, पिंडदान वगैरे नियमित झाले पाहिजे, नाहीतर पितरांना मुक्ति मिळणार नाही. त्यांच्या वंशात तूच एक उरला आहेस. तू अंबिका व अंबालिका यांच्याशी विवाह करून घे. हें पसंत नसेल तर योग्य कन्या पाहून तिच्याशी लग्न कर आणि वंशाचे रक्षण कर."

पण भीष्माने सन्यवतीच्या विनंतीला होकार दिला नाही. म्हणाला–"मी आपली प्रतिज्ञा भंग होऊ देणार नाही. मला इंद्र पदाचा लोभ जरी कोणी दाखविला तरी मी आपल्या निश्चयापासून ढळणार नाही. तू धर्म म्हणून जे सुचविलेस ते खरोखरी धर्मविरुद्ध कार्य आहे. संकट समयी आपद् धर्म म्हणून निराळ्या नियमांचा आश्रय घ्यावा लागतो. परंतु ते करतांना देखील वडील मंडळी, मंत्री व विद्वान लोक यांचा सल्ला घ्यावा लागतो. वंश रक्षणासाठी तुझ्या सुनांनी ब्राह्मणांच्या कृपेने संतती होऊ शकेल. पूर्वी परशुरामाने पृथ्वी निःक्षत्रिय केली होती तेव्हां मृत क्षत्रियांच्या पत्नींना ब्राह्मणांच्या कृपेने संतती प्राप्त झाली होती व वंश चालू ठेवता आला होता. तेच आपण या आपत्काळी करावे."

